

XV-XVI. YÜZYILLARDA ARTUKABAD KAZASININ SOSYAL YAPISI

Dr. Ali AÇIKEL*

ÖZET

Bu makalede 1455-1574 döneminde Artukabad kazasının sosyal yapısı, tapu-tahrir defterleri kayıtlarına dayalı olarak ele alınmıştır. Evvela, 15 ve 16. yüzyıllar taşra toplumunun tanımı yapılarak toplumu oluşturan dört ana grup tespit edilmiştir. Bu dört ana grup; köylüler ve göçebeler, dinî ve sosyal alanda hizmet veren görevliler, mâlikâne sahipleri ve timar sahiplerinden meydana gelmektedir. İkinci olarak her bir sosyal grup hakkında kaynakların elverdiği ölçüde analitik değerlendirmeler yapılmıştır. Bu bakımdan köylüler ve göçebelerin nüfus durumları, tarım topraklarının büyüklüğü ve nüfus yoğunluğu arasındaki korelasyon açısından onların toprakla ilişkileri üzerinde durulmuştur. Dinî ve sosyal alanda hizmet veren görevlilerin statüleri, toplum içindeki fonksiyonları ve sayısal durumları incelenmiştir. Mâlikâne ve timar sahiplerinin ise sosyal tabanları, toplum içindeki fonksiyonları, sayısal durumları ve kendilerine tahsis olunan vergi gelirleri değerlendirilmiştir. Makale hem bölgenin sosyal tarihine hem de Anadolu'nun Türk sosyal tarihine katkı yapmayı amaçlamaktadır.

1. GİRİŞ

Osmanlı klasik toplum yapısı geleneksel olarak “askerî” (yönetici sınıf) ve “re‘âyâ” (yönetilen sınıf) şeklinde bir ayrıma tabi tutulmaktadır. Bu ayrımda, ilk grubu idarî-askerî sınıfın üyeleri, ulema ve din görevleri oluştururken ikinci grubu kırsal alanda yaşayan köylüler ve göçebeler ile şehirde oturan şehirli halk meydana getirmektedir. İlk gruptakiler her türlü vergiden muaf iken ikinci gruptakiler vergi vermekteydiler. Vergi bakımından kırsal kesimde oturanlar ile şehirli halk arasında fark bulunmaktaydı. Gerçekte ise Osmanlı toplumu vergiden muaf (veya vergi-alanlar) ve vergi-ödeyenler şeklinde iki ana gruptan oluşmaktaydı¹.

* Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. E-mail: acikel@gop.edu.tr.

¹ Osmanlı toplumunun bu geleneksel ayrımı üzerine detaylı bilgi için bkz. Halil İnalcık, *The Ottoman Empire. The Classical Age, 1300-1600*, (İng. çev. N. Itzkovitz and C. Imber), London ve New York 1973, s. 68-69; Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimâî Tarihi*, 2, İstanbul 1971, s. 89-104; Bahaeddin Yediyıldız, “Osmanlı Toplumunu”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, 1, (Editör: E. İhsanoğlu), İstanbul, s. 441-470; Ahmet Tabakoğlu, “Osmanlı İctimaî Yapısının Ana Hatları”, *Osmanlı* (Editör: Kemal Çiçek ve Cem Oğuz), 4, Ankara 1999, s. 21-24; Gül Akyılmaz, “Osmanlı Devletinde Reaya Kavramı ve Devlet-Reaya İlişkileri”, *Osmanlı* (Editör: Kemal Çiçek ve Cem

Osmanlı toplumunun bir diğerk ayırımı, insanların yaşadıkları yerleşim yerleri bakımından “şehir toplumu” ve “kırsal toplum” şeklindedir. Bu alternatif ayırmada, şehir toplumu idarî-askerî sınıf üyelerinin bir kısmını, ulema ve diğerk dinî ve sosyal hizmet gören vazifeliler, tüccarlar, esnaf ve şehirlilerle meydana gelmektedir. Başka bir ifade ile şehir toplumu “şehir sakinleri” olarak tanımlanabilir. Kır toplumu veya kırsal toplum ise köylüler ve göçebeler, kısmî veya tam vergi muafiyetiyle dinî ve sosyal hizmet gören kimseler, malikâne sahipleri, timarlılar gibi zümreleri içine almaktadır. Kısaca, kır toplumu “kırsal alanda yaşayan herkes” anlamına gelmektedir².

Bu makalede, ikinci ayırım çerçevesinde 1455-1575 yılları arasında Artukabad kazasının toplum yapısını ele alacağız. Adı geçen dönemde, Artukabad, Orta Anadolu'nun kuzeyinde yer alan Rum Eyaleti'nin merkez sancağı Sivas'a bağlı beş kaza arasında yer almaktaydı³. 1071'deki Türk fethini müteakiben yoğun bir iskân faaliyetine maruz kalan Artukabad bölgesi, günümüze kadar kesintisiz olarak Türk hakimiyeti altında kalması nedeniyle Anadolu'daki Türk kültürünün en eski ve en derin izlerini taşımaktadır. Bölgenin toplum yapısı hakkında yapılacak bir inceleme, gerek bölge tarihi gerekse Anadolu'nun Türk sosyal tarihi açısından son derece önemli sonuçlar ortaya koyacaktır. Bu konuda, bugüne kadar görebildiğimiz kadarıyla herhangi bir ilmî çalışma yapılmamıştır. İncelememiz 15 ve 16. yüzyıllarda bölgenin sosyal yapısını inceleyerek bu boşluğu doldurmayı amaçlamaktayız.

İncelememizin ana kaynakları, Artukabad kazasını da içine alan Sivas sancağının 1455-1575 dönemine ait dört mufassal tapu-tahrir defteri, altı icmal tapu-tahrir defteri ve bir yörükân defteridir. Bu defterlerden ilk üçü, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Tapu-Tahrir Defterleri tasnifi içinde 2 (1455 tarihli), 19 (1485 tarihli) ve 79 (1520 tarihli) numaralarıyla kayıtlıdır. Dördüncü defter, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi'nde 12 numarada kayıtlı olup 1574 yılında tertip edilmiştir⁴. İcmal defterlerinden dördü Başbakanlık Osmanlı Arşivi Tapu-Tahrir Defterleri tasnifinde 15 (1482 tarihli), 98 (1455 tarihli), 387 (1530 tarihli) ve 339 (1562 tarihli) numaralarla kayıtlı olup diğerk ikisi ise Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi'nde 238 (1575 tarihli) ve 261 (1575 tarihli)

Oğuz), 4, Ankara 1999, s. 40-54; Feridun M. Emecen, “Osmanlılar'da Yerleşik Hayat Şehirliler ve Köylüler”, *Osmanlı* (Editör: Kemal Çiçek ve Cem Oğuz), 4, Ankara 1999, s. 91-97.

² Osmanlı toplumunun yerleşim yerlerine göre ayırımı için bkz. Yediylıldız, *a.g.m.*, s. 471-481.

³ BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) TD (Tapu Defteri) 2, s. 1, 364-425; BOA. TD 79, s. 357-385; BOA. TD 19, s. 247-278; BOA. TD 287 (1554 yılı), s. 1 (fihrist); TKGM (Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü). KKA (Kuyud-ı Kadime Arşivi). TD (Tapu Defteri) 12 (1574 yılı), s. 211b-245a; Ali Açikel, *Changes in Settlement Patterns, Population and Society in North Central Anatolia: A Case Study of the District (kaza) of Tokat (1574-1643)*, Basılmamış doktora tezi, Manchester Üniversitesi, İngiltere 1999, s. 54.

⁴ Bu defterlerde Artukabad kazasına ait kayıtların sayfa numaraları şu şekildedir: BOA. TD 2, s. 364-425; BOA. TD 19, s. 247-278; BOA. TD 79, s. 357-385; TKGM. KKA. TD 12, s. 211b-245a.

numaralarda yer almaktadır⁵. Yörükân defteri de Kuyud-ı Kadime Arşivi'nde 16 numarada kayıtlı olup 1575 tarihlidir⁶. Ayrıca konuyla ilgili modern araştırma eserlerden de istifade edilecektir.

II. ARTUKABAD KAZASININ SOSYAL YAPISI (1455-1575)

XV-XVI. yüzyıllarda, Artukabad kazasında şehir olarak niteleyebileceğimiz herhangi bir yerleşim birimi bulunmamaktadır. Gerçi bu asırlarda Osmanlı Devleti'nde bir yerleşim merkezini "şehir" veya "kasaba" olarak nitelemek oldukça zor görünmektedir. Suraiya Faroqhi, Anadolu şehirleri üzerine olan eserinde idarî fonksiyonu olan ve en az 400 nefer (hane+mücerred) nüfusa sahip bulunan yerleşim merkezini "kasaba" olarak kabul etmektedir⁷. Bu kritere göre, Artukabad kazasında "şehir" sayılabilecek bir yerleşim merkezi ve "şehir toplumu" mevcut değildir. Kazanın merkezi "Silisözü" ise, büyük bir köy olarak tanımlanabilir. Sonuç olarak, adı geçen dönemde Artukabad kazasında yaşamış olan insanlar, "kır toplumu"nu meydana getirmişlerdir. Bu nedenle Artukabad kaza toplumu "kır toplumu" kategorisi çerçevesinde değerlendirerek bu toplumu oluşturan her bir zümreyi kaynaklarda yansıtıldığı kadarıyla detaylı bir şekilde ele alacağız.

Giriş kısmında belirtildiği üzere, 15-16. yüzyıllar kır toplumu dört ana gruptan meydana gelmekteydi: 1- Köylüler ve göçebeler, 2- Dinî ve sosyal alanda hizmet veren görevliler, 3- Mâlikâne sahipleri, 4- Timar sahipleri. Osmanlı Devleti'nin herhangi bir kazasında bu gruplar aynı toplumun bütünleyici parçaları oldukları için birbirleriyle etkileşim halinde bulunuyorlardı. Genel olarak merkez ve sancak kanunnâmelerinde, bütün sosyal sektörlerin toplum içindeki yerleri ve rolleri onların statüleri ve fonksiyonları bakımından tayin edilmişti⁸. Bu bakımdan re'âyâ, yönetici sınıf mensuplarından farklı kıyafet giymekteydi. Hatta onların ata binmeleri ve kılıç taşımaları da yasaklanmıştı⁹. İki sosyal zümre olarak köylüler ve göçebeler ile timar sahipleri arasında en belirgin ilişki vergi konusundaydı. Bu formel ilişkide köylülerin vergilerini devlet adına kırsal alanda güvenlik hizmetlerini yürüten timarlı sipahilere ödeme yükümlülükleri bulunmaktaydı. Timarlı sipahi, sadece barış zamanlarında köyde veya köyün dışında ailesi ve cebelüleri ile birlikte

⁵ BOA. TD 15, s. 4-5; BOA. TD 98, s. 195-196; BOA. TD 387, s. 482-486; BOA. TD 339, s. 191-198, 200; TKGM. KKA. TD 238, s. 77b-80b; TKGM. KKA. TD 261, s. 4b-10b.

⁶ TKGM. KKA. TD 16, s.3a-29b.

⁷ Suraiya Faroqhi, *Towns and Townsmen of Ottoman Anatolia-Trade, Crafts and Food Production in an Urban Setting, 1520-1650*, Cambridge 1984, s. 9-10.

⁸ Bu kanunların yayımlanmış koleksiyonları için bkz. Ömer Lütfi Barkan, *XV. Ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esaslar, Kanunlar I*, İstanbul 1943; Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, I-VIII, İstanbul 1990-1994.

⁹ Barkan, "Timar", *İslam Ansiklopedisi(İA)*, XII/I, İstanbul 1972, s. 313; Akyılmaz, *a.g.m.*, s. 41-42.

yaşamaktaydı. Bu nedenle kır toplumunda geçici katılımcı veya “outsider-yabancı” idi¹⁰.

Mâlikâne sahipleri yani yerel beyler de köylüler tarafından ödenen vergilerden pay almaktaydılar. Aşağıda açıklanacağı üzere, onlar bir tür çifte vergilemeyi ifade eden mâlikâne-divânî sistemi çerçevesinde vergilerden hissedar olmuşlardı. Ayrıca, bazı mâlikânciler, vergilerin “divânî” kısmını “timar” olarak almaktaydılar. Bu durumda onlar “askerî” sınıfa dahil oluyorlardı. Netice olarak hem askerî yükümlülüğü olan hem de normal mâlikâne sahipleri kısıl toplumun temel unsurları arasında yer almaktaydı.

Dinî ve sosyal alanda kısmî veya tam vergi muafiyetiyle hizmet veren personel ise naib; imam, hatip ve müezzin gibi cami ve mescid görevlileri; ile şeyh, derviş gibi zaviye mensuplarından oluşmaktaydı. Bunlar da vergi muafiyetleri dolayısıyla “askerî” sınıf kapsamında kabul edilmişlerdi. Yaşadıkları sosyal çevrenin kırsal yerleşim birimleri olması ve köylüler ve göçebelerle olan yakın ilişkileri nedeniyle bu gruptakiler de “kır toplumu”nun bütünüleyici parçası durumundaydılar.

1- Köylüler ve Göçebeler

Osmanlı Devleti'nin kırsal bölgelerinde köylüler ve göçebeler, kır toplumunun en önemli ve en kalabalık kesimini oluşturmaktaydı. Bu grubun mensupları hakkında birçok çalışma yapılmıştır. Devletin bakış açısı çerçevesinde kaleme alınan bu çalışmalar genel olarak köylüler ve göçebelerin resmî statüleri, onların toprak ve vergi sistemi çerçevesinde vergi-toplayıcıları ile ilişkileri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Örneğin, Ömer Lütfi Barkan ve Halil İnalıcık'ın eserlerinin bir kısmı bu türden olup uzun süre Osmanlı köylü incelemelerine egemen olmuştur¹¹. Son çalışmalar Osmanlı köylüsüne bu “formel-legalistik/resmî-hukukî” yaklaşımı bir kenara bırakarak köylülerin maddî şartları, sürekli değişen şartlarda sosyal ve ekonomik aktiviteleri, karşılaştıkları problemleri çözüme yolları ve benzeri konular üzerinde odaklaşmaktadır. Bu yeni çalışmalar, Osmanlı köylü tarih yazıcılığında yeni bir yaklaşımı ortaya koymaktadır¹².

¹⁰ Oktay Özel, *Changes in Settlement Patterns, Population and Society in Rural Anatolia: A Case Study of Amasya (1576-1642)*, Doktora tezi, University of Manchester, Manchester, U.K 1993, s. 67.

¹¹ Barkan, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Çiftçi Sınıflarının Hukukî Statüsü”, *Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eserler*, İstanbul 1980, s. 725-788; Aynı yazar, “Timar”, *İslam Ansiklopedisi* (İA), XII/1 (1972), s. 286-333; Halil İnalıcık, “Osmanlılarda Raiyyet Rûsûmu”, *Belâten*, XXIII/91 (Ankara 1959), s. 575-610; Aynı yazar, “Çift-Resmî”, *Encyclopedia of Islam (EI²)*, II (1960), s. 32; Aynı yazar, “Çiftlik”, *EI²*, II (1960), s. 32-33; Aynı yazar, *a.g.e.*, 1973, s. 104-118.

¹² Bu yeni yaklaşım tarzındaki çalışmalar için bkz. Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimâî Tarihi*, I-II, İstanbul 1971; Aynı yazar, *Celâli İsyancıları. Türk Halkının Dirlik Düzenlik Kavgası*, İstanbul 1975; Suraiya Faroqhi, “Rural Society in Anatolia and the Balkans During the Sixteenth Century, I”, *Turcica*, IX/1 (1977), s. 161-195; Aynı yazar, “Rural Society in Anatolia and the Balkans During the Sixteenth Century, II”, *Turcica*, XI (1979), s. 103-153; Aynı yazar, *Peasants, Dervishes and Traders in the Ottoman Empire*,

Burada, Artukabad kazasında köylüler ve göçebelerin tarımsal üretimleri ve vergi yükümlülükleri konularını bir kenara bırakarak sadece bu iki alt grubun nüfus durumları ile bölgedeki ekilebilir toprakların büyüklüğü ve nüfus yoğunluğu arasındaki olası korelasyon bakımından onların toprakla ilişkilerini ele alacağız. Ayrıca bu iki alt grup mensuplarının dinî durumları üzerinde kısa bir değerlendirme yapacağız.

1455-1575 yılları arasında bölgedeki köylüler ve göçebeler hakkında mufassal tahrir defterleri ve yörükân defterine dayanarak hazırlanan genel nüfus rakamları aşağıda Tablo 1'de verilmiştir. Bu rakamlardan çıkarılabilecek ilk önemli sonuç, incelenen dönem boyunca köylülerin önemli bir nüfus artışı (1677 neferden 6361 nefere veya yaklaşık 3.5 kat artış) kaydetmiş olmalarıdır. Bu gelişmenin arkasındaki nedenler bölgenin nüfus ve iskan yapısı üzerine yazdığımız bir makalede¹³ ayrıntılı bir şekilde irdelendiği için onları burada tekrar etmeyeceğiz. İkinci önemli sonuç, kazadaki bütün köylüler arasında müslümanların dönem boyunca büyük çoğunluğu oluşturmalarıdır. Bu durum, müslim/gayrimüslim oranlarından da açıkça anlaşılmaktadır (1455'te % 85.09 / % 14.90; 1485'te % 86.06 / % 13.93; 1520'de % 82.58 / % 17.41; 1575'de % 88.86 / % 11.13).

London 1986; Aynı yazar, "Ankara ve Çevresindeki Arazi Mülkiyetinin ya da İnsan-Toprak İlişkilerinin Değişimi", *Tarih İçinde Ankara, Eylül 1981 Seminer Bildirileri* (Haz. Erdal Yavuz, Ümit N. Uğurel), Ankara 1984, s. 64-71; Aynı yazar, "Agriculture and Rural Life in the Ottoman Empire (ca 1500-1878). A Report on Scholarly Literature Published between 1970 and 1985", *New Perspectives on Turkey*, I (1987), s. 3-34; Aynı yazar, *Coping with the State. Political Conflict and Crime in the Ottoman Empire, 1550-1720*, İstanbul 1995; İnalçık, *Studies in Ottoman Social and Economic History*, London 1985; Oktay Özel, "XV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunda 'Hâriç Raiyyet'", *Türk Dünyası Araştırmaları (TDA)*, 43 (1986), s.159-71; Aynı yazar, *XV-XVII. Yüzyıllarda Anadolu'da Kırsal (Ziraî) Organizasyon: Köylüler ve Köyler*, Yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara 1986; Aynı yazar, *a.g.t[ez]*, 1993; Halil Bertay, "The Search for Peasant in Western and Turkish History / Historiography", *JPS*, 18/3-4 (1991), s. 109-84; Açıknel, *a.g.t[ez]*, s. 107-122, 197-198.

¹³ Makale, "Artukabad Kazasının Yerleşim ve Nüfus Yapısı (1455-1600)" adıyla Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi'nde yakında yayımlanacak.

Tablo 1. Hane ve Mücerred Sayılarına Göre Köylüler ve Göçebeler (1455-1575)

Yıllar	1455		1485		1520		1575	
	H	M	H	M	H	M	H	M
Alt-gruplar								
Köylüler (Müslim)	1191	236	1213	362	1222	357	2631	3022
Köylüler (Gayrimüslim)	197	53	193	62	242	91	405	303
Ara toplam	1388	289	1406	424	1464	448	3036	3325
Göçebeler (Yörükân)	0	0	0	0	159	34	444	453
Toplam	1388	289	1406	424	1623	482	3480	3778
Toplam (nefer)	1677		1830		2105		7258	

Tablo 1'deki rakamlardan çıkarılabilecek bir diğer önemli sonuç göçebelerle ilgilidir. 1520 yılına ait mufassal tahrir defterinde Ulu Yörük Türkmenleri'nin¹⁴ bir kolu olan İlbeyleli Türkmenleri'ne ait bazı cemaatlerin Artukabad kazasına tâbi olarak kayd edildiği görülmektedir¹⁵. Toplam altı cemaat ve kışlakta oluşan bu grup¹⁶, 159 hane ve 34 mücerred nüfusa sahiptir. 1575 tarihli Sivas Eyaleti Yörükân Defteri de aynı şekilde İlbeyleli Türkmenleri'ne ait 19 adet cemaat ve kışlağı Artukabad kazasına tâbi olarak kayd etmektedir¹⁷. Bu defterde, kazadaki göçebelerin yani yörüklerin nefer (hane+mücerred) olarak toplamı 997 kişidir. Bunun 444'ü hane, 453'ü ise mücerredlerden (bekâr genç) meydana gelmektedir.

Artukabad kazası köylüleri ve göçebelerine ait genel toplamları bu şekilde kısaca değerlendirdikten sonra, şimdi onların toprakla ilişkileri üzerinde durabiliriz. Bilindiği gibi köylüler mufassal tahrir defterlerine kullandıkları ekilebilir toprak miktarları ile birlikte kayd edilmekteydiler. "Çift-hâne" ya da "resm-i çift sistemi"ne göre tarımsal topraklar, büyüklükleri bakımından "çift", "nîm" ve "bennâk" şeklinde kategorilere ayrılmıştı¹⁸. Bu topraklarda mülkiyet ve denetim hakkı devlete

¹⁴ Bu Türkmen boyu hakkında bkz., Erhan Afyoncu, "Ulu Yörük (1485-1574)", *Anadolu'da ve Rumeli'de Yörükler ve Türkmenler Sempozyumu Bildirileri* (Haz., Tufan Gündüz), Tarsus 2000, s. 1-7.

¹⁵ BOA. TD 79, s. 387-398. Bu defterde, İlbeyleli Türkmenleri'ne ait kayıtlar Kadir Pürlü tarafından kısmen transkribe edilmiştir (Bkz., Pürlü, *Sivas'ta İlbeyleli Türkmenleri I*, Sivas 2002, s. 33-39).

¹⁶ Bu grubu oluşturan cemaat ve kışlakların isimleri şöyledir: Gökdere, Kement, Kuzuluk, Çiftlik, Virancık ve Uzundura.

¹⁷ TKGM. KKA. TD 16, s. 3a-14b. Bu defterde Artukabad kazasına tâbi İlbeyleli Türkmenleri'ne ait sayısal bilgiler, makalenin sonunda Ek 1'de tablo halinde sunulmuştur.

¹⁸ Çift-hâne sistemi, devletin mutlak mülkiyeti kendisine ait tarım arazisini tapu karşılığında köylü çiftçi ailelerine dağıttığı tarihi kökenleri oldukça eski olan bir uygulamadır. Teoride bir çift öküze sahip olan her aileye onun geçimini sağlamaya ve vergilerini karşılamaya yetecek büyüklükte bir çiftlik veriliyordu. Fakat uygulamada her ailenin bir çiftlik toprağa sahip olamadığı ve zamanla aile başına düşen toprak miktarının azaldığı görülmektedir. Mufassal tahrir defterlerinde bir çiftliğin yarısı büyüklüğündeki toprak "nîm çift", yarım çiftlikten az olan toprak ise "bennâk" olarak kaydedildi. Çift vergisi (resm-i çift) bir çiftlik

(mirî) aitken tasarruf hakkı çiftçilik yapan köylülere verilmişti¹⁹. Köylünün bu topraklar üzerindeki hukukî durumu, sancak kanunnâmelerinde açıkça belirtildiği üzere, miras bırakma hakkına sahip kiracınınki gibiydi. Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerinde olduğu gibi Artukabad kazasında da mufassal defterlerde adına toprak kaydı olmayan köylüler bulunmaktaydı. Bunlar “caba” [topraksız] olarak vasıflandırılmaktaydı. Gerçekte, aşağıda açıklanacağı üzere, cabalar çift-hâne sistemi dışında kalan “zemin” ve “mevkûf” toprakları ekmişler ve defterlere ayrı olarak kaydedilmişlerdir.

Aşağıda Tablo 2, 1455-1574 döneminde Artukabad kazasında ekilebilir toprak kategorilerini ve çiftlik olarak toplam toprak miktarlarını vermektedir²⁰. Topamlar bütün re'âyâ çiftlikleri; zemin ve mevkûf topraklar; hassa, mâlikâne ve zâviye çiftlikleri; miktarları belirtilen mezra'a toprakları; ve dönüm resmi ile ekilen toprakları yansıtmaktadır. Meskun mahaller içinde bulunan mülk topraklar, sazlıklar ve çayır yerleri resm-i çift sistemi çerçevesinde değil fakat toplam vergi formunda

yerden tam, yarım çiftlikten ½ oranında, yarım çiftlikten az yerden yaklaşık ¼ oranında tespit edilmiştir. “Çift” terimi, kelime olarak bir çift öküz, Osmanlı toprak sisteminde bir yıl içinde iki öküzle ekilebilecek büyüklükteki toprağı ifade etmektedir. Çiftliğin büyüklüğünü toprağın verim kapasitesi belirlemekteydi. Artukabad kazasının da içinde yer aldığı Rûm eyâleti kanunnâmesine göre çiftliğin büyüklüğü 80 ile 130 dönüm arasında değişmekteydi. Bir dönüm ise kırk adım kare olarak kabul edilmişti (hatevât-ı müte'arife ile tûlen ve arzen kırk hatve yerdür (Bkz. BOA. TD 387, s. 349; TKGM, KKA. TD 14, s. 3a). Çift-hâne sistemi, tarımsal toprak kategorileri ve bunlar üzerine konan arazi ve mahsul vergileri hakkında bkz. İnalçık, a.g.m., 1959, s. 575-610; Aynı yazar, a.g.m., 1960, s. 32; Aynı yazar, a.g.m. 1960, s. 32-33; Aynı yazar, “The Çift-Hâne System and Peasant Taxation”, École des Hautes Études en Sciences Sociales'da sunulan bildiri, Paris, June 1992; Aynı yazar, “Köy, Köylü ve İmparatorluk”, *V. Milleterarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi. Tebliğler*, (M.Ü. Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi, İstanbul 21-25 Ağustos 1989), Ankara 1990, s. 1-11; Aynı yazar, 1994, “The Ottoman state: Economy and Society, 1300-1600”, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914*, (Edit., Halil İnalçık ve Donald Quataert), Cambridge 1994, s. 143-154; M. Cook, *Population Pressure in Rural Anatolia, 1450-1600*, London 1972, s. 67-71.

¹⁹ Devlete ait toprakların niteliği, menşei ve tasarruf şekilleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İnalçık, a.g.b[ölüm]., 1994, s. 103-114; Colin Imber, Ebu's-su'ud: The Islamic Legal Tradition, Edinburgh 1997, s. 115-138.

²⁰ Tablo 2'de toprak miktarları için verilen toplamlara, mufassal defterlere kayıtlı “çift”, “nîm çift”, “bennâk”, “müdd” ve “kile” miktarları sayılarak ve çiftlik birimine çevrilerek ulaşılmıştır. Bennâk topraklarını çevirmede, ortalama bir bennâk –bu hususta kesin bir ölçü olmamasına rağmen- bir çiftliğin dörtte biri olarak kabul edilmiştir. Müdlük ve kilelik topraklar için M. Cook'un Kırsal Anadolu'da nüfus baskısı üzerine kaleme aldığı eserinde verdiği karşılıklar kullanılmıştır. Buna göre, 10 müdd 1 çiftlik, 20 kile 1 müdlük yere tekâbül etmektedir (bkz. Cook, a.g.e., s. 68). Akçe olarak verilen resm-i dönüm toplamlarını çiftlik olarak hesaplamada ise bir çiftlik yerden 57 akçe çift resmi alındığı (Rûm eyâleti kanunnâmesinde belirtildiği üzere, bkz. TKGM. KK. TD 14, s. 3a) hususu dikkate alınmıştır. Diğer taraftan mufassal defterlerde görülen az sayıdaki “kıt'a” ve “zevle” topraklar, büyüklükleri ve miktarlarını hesaplamadaki güçlükten dolayı kapsam dışında tutulmuştur.

defterlere kayd edildiği için hesap dışı bırakılmıştır. Bu nedenle, bu rakamlar kazadaki toplam tarım topraklarını yansıtmaktan uzaktır. Bununla birlikte, defterlerdeki yeni mezra'a kayıtları ve gittikçe artan zemin toprak miktarlarına bakarak, re'âyâ topraklarının zamanla genişlemesi hakkında değerlendirmeler yapmak mümkün görünmektedir.

Artukabad kazasında incelenen dönemde tarım topraklarının ilk ve en büyük kategorisi, resm-i çift sistemi altında bulunan normal re'âyâ çiftliklerinden meydana gelmekteydi. Tablo 2'deki rakamlardan bütün dönem boyunca re'âyâ çiftliklerinin miktar bakımından kademeli olarak gerilediği görülmektedir (640.25 çiftlikten 570 çiftliğe ya da toplam ekilebilir toprakların % 91.85'inden % 67.77'sine). Böyle olmakla birlikte, bu gerileme 1520-1574 arasındaki dönemde zemin toprakların olağanüstü derecede büyümesi (0.5 çiftlikten 128.11 çiftliğe) ile dengelenmiş görünmektedir. Aynı dönemde benzer gelişme komşu Tokat kazasında da yaşanmış, zemin toprakları 42.5 çiftlikten 602.25 çiftliğe yükselmiştir²¹. Zemin topraklardaki bu artışın nedeni, re'âyâ çiftliklerinin el değiştirmesini düzenleyen kanundur. Buna göre bir raiyyetin evlat bırakmadan ölmesi durumunda toprağı timarlı sipahi tarafından öncelikle resm-i tapu ile ölenin bir yakınına, olmadığı takdirde bir başkasına verilmekteydi. Rûm eyâletinin 1574 yılı tahririnin sorumlusu Ömer Bey'in tespitlerine göre, timar sahipleri ölüm neticesinde boşalan topraklardan ailelerin ödeme gücünün üstünde tapu resmi istedikleri için bu topraklar resm-i çift sisteminde kiralanamıyordu²². Muhtemelen böyle topraklar zemin kategorisine aktarılmakta ve zemin resmi ile topraksız köylüler tarafından işletilmekteydi.

Tablo 2. Artukabad kazasında ekilebilir tarımsal topraklar, 1455-1574

Yıllar	1455	1485	1520	1574
Toprak kategorileri	çiftlik	çiftlik	çiftlik	çiftlik
Re'âyâ çiftlikleri	640.25	561.5	551.25	570*
Zemin topraklar	0	0	0.5	128.11**
Mevkûf topraklar	0	42.25	51.5	2
Hassa çiftlikler	6.5	7	4	3.5
Mâlikâne çiftlikler	15.5	1.5	0	0.5
Zâviye çiftlikleri	0	2	2	2
Mezra'alar***	1	0.5	3.75	1.25
Resm-i dönüm	0	0	0	19.70
Toplam	697	653	721	841

²¹ Açikel, *a.g.t.*, s. 110.

²² TKGM. TD 14, s. 5b. Bakan, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, II/2, s. 224.

* Bu toplam, 1574 tarihli mufassal defterde kayd edilmeyen gayrimüslimlerin tasarrufundaki topraklar için tahmini 80 çiftlik bir ilaveyi de içermektedir.

** Bu toplam rakamın 99.25 çiftliği normal zemin kayıtlarında belirtilen miktarları, kalan 7.36 çiftliği ise hane reislerinin isimleri üzerine ilave edilen miktarları ifade etmektedir.

*** Mezra'a toprakları için verilen topraklar, sadece mufassal defterlerde miktarları açıkça belirtilenleri hesaba katmaktadır.

Kazadaki ekilebilir toprakların üçüncü kategorisi, mufassal tahrir defterlerine "mevkûf" olarak kayd edilmiş olanlardı. Tablo 2'den görüleceği üzere, bu kategori altındaki topraklar, 1485-1520 döneminde önemli miktarlara ulaşmış, 1574'te ise 2 çiftliğe kadar azalmıştır. Eski kullanıcılarının adıyla rezerv olarak bekletilmiş görünmesine rağmen, bu toprakların ekserisi tarım dışı bırakılmamış, zemin topraklarında olduğu gibi, topraksız köylüler tarafından ekilmiştir.

Tarım topraklarının dördüncü kategorisi, hassa çiftlikler olup büyüklükleri bir ile iki çiftlik arasında değişmektedir. Bu türden topraklar, timarlı sipahilerin kendileri ve hayvanlarının ihtiyaçları için tahsis edilmiştir. İncelenen dönem boyunca bu çiftliklerinin miktar bakımından kademeli olarak gerilediği görülmektedir (6.5 çiftlikten 3.5 çiftliğe ya da toplam tarım toprakların % 0.93'ünden % 0.41'ine). Bu gerilemenin muhtemel sebepleri, bu toprakların satışı ve re'âyâ çiftliklerine ilhak olunmalarıdır²³. Benzer şekilde, mâlikâne çiftliklerinin de dönem boyunca gerilediği görülmektedir. Bunun sebepleri aşağıda mâlikâne sahipleri ile ilgili alt başlık altında ayrıca ele alınacaktır.

Artukabad kazasındaki diğer toprak kategorileri, zaviye çiftlikleri, mezra'a toprakları ve dönüm resmi ile işletilen topraklar, toplam ekilebilir topraklar içinde çok az bir yekun teşkil etmekteydi. Özellikle mezra'a topraklarının bu derece az olması, mezra'a sayısının azlığı ile alakalı olmayıp tamamen mufassal defterlerde bu türden toprakların çok azının miktar olarak kayd edilmesinden kaynaklanmaktadır.

Buraya kadar izaha çalıştığımız kazadaki bütün ekilebilir tarım topraklarının hane ve yerleşim birimlerine dağılımları zaman içinde değişmiş görünmektedir. Kazadaki yerleşim birimleri, tarımsal topraklar ve hane sayıları arasındaki ilişkileri sayısal verilerle ortaya koymak için aşağıda Tablo 3'te gerekli ortalama değerler verilmiştir. Bu verilere bakarak sözü edilen ilişkiler hakkında bazı yorumlar yapmak mümkündür.

²³ Bu sebeplerin detaylı izahları için bkz., Cook, *a.g.e.*, s. 74-75.

Tablo 3. Yerleşim Yeri, Tarımsal Toprak Ve Hane Arasındaki Korelasyon, 1455-1574

Yıllar	1455	1485	1520	1574
Yerleşim yeri başına ortalama ekilebilir toprak (çiftlik olarak)	10.40	10.04	10.76	11.52
Yerleşim yeri başına ortalama hane	21.71	21.63	21.85	41.48
Hane başına ortalama ekilebilir toprak (çiftlik olarak)	0.50	0.46	0.49	0.27
Toplam hane sayısı	1388	1406	1464	3036
Toplam köy sayısı	67	65	67	73
Toplam ekilebilir toprak (çiftlik olarak)	697	653	721	841

Tablo 3'teki rakamlardan çıkarılabilecek ilk sonuç, 1455-1574 dönemi boyunca yerleşim yeri başına düşen ortalama toprak miktarı kademeli olarak sınırlı düzeyde artarken (%10.57), yerleşim birimi başına düşen hane sayısının yaklaşık iki kat artış göstermesidir. Bu durum, kaza genelinde tarım topraklarında görülen büyümenin nüfus artışının oldukça gerisinde kaldığına işaret sayılmalıdır. Diğer bir önemli sonuç, aynı dönemde hane başına düşen ortalama tarım toprağının kademeli olarak 0.5 çiftlikten 0.27 çiftliğe gerilemiş olmasıdır. Aynı dönemde benzer şekilde komşu Tokat kazasında da hane başına düşen ortalama çiftlik miktarı yavaş bir seyir izleyerek gerilemiş görünmektedir (0.43 çiftlikten 0.22 çiftliğe)²⁴. Başka bir ifade ile çiftçi ailelerinin ellerinde bulunan tarım toprakları, hızlı nüfus artışı nedeniyle miktar olarak zamanla azalmış ve çiftçiler ekonomik olarak gittikçe fakirleşmişlerdir.

Diğer taraftan gerçekte bu sonuçlar, topraksız köylüler (cabalar) ve mücerredlerin halleri hesaba katıldığında Artukabad kazasında köylülerin durumunu tam olarak yansıtmamaktadır. Gerçi mücerredler, aileleri ile birlikte yaşadıkları ya da babalarının ölmesi durumunda kalan toprağı müşterek tasarruf ettikleri²⁵ için tamamen maddî sıkıntı içinde oldukları söylenemez. İncelenen dönemde cabalar sayı olarak olağanüstü denebilecek derecede bir artış (391 cabadan 1735²⁶ cabaya veya

²⁴ Açikel, *a.g.t.*, s. 114.

²⁵ "...re'âyâdan biri fevt olup birkaç oğulları kalsa yer mücerredine kayd olunup evlisi caba sept olunup ve resm-i caba ile yer dahi birikdirülüp bi-kader-i hissehüm resmlerin edâ ederler. Zirâ yeri müşterek tassarruf ederler" (Rûm eyâleti kanunnâmesi bkz., TKGM. KK. TD 14, s. 3b).

²⁶ Bu toplam, 1574 mufassal defterinde "hâne-mücerred" esasına göre kayd edilen gayrimüslim nüfus için 117 cabalık bir tahmini rakam içermektedir. Bu tahminde 1520 yılı mufassal defterindeki gayrimüslim cabaların toplamı esas alınmıştır.

yaklaşık beş kat artış) kaydetmişlerdir. Bu artış, cabaların toplam hane sayıları içindeki oranlarından da açıkça görülmektedir: 1455'te toplam hanelerin % 28.17'si, 1574'te toplam hanelerin % 57.14'ü.

Defterlerde caba köylüleri ve ailelerinin nasıl geçim sağladıkları hakkında açık ve net bilgiler bulunmamaktadır. Bununla birlikte, resm-i çift sistemi dışında kaydedilen zemin toprakların ekserisinin çift resmi ya da dönüm resmi ödeme mukabilinde cabalar tarafından ekildiği bilinmektedir²⁷. Bazı topraksız köylülerin "kuhiden" yani dağlık yerlerden toprak açtıkları²⁸, bir kısmının tımarlı sipahilerin hassa çiftliklerinde ya da muhtemelen mâlikâne çiftliklerinde işçi veya ortakçı olarak çalışarak geçimlerini temin ettikleri de düşünülebilir²⁹. Onların evlerinin bitişiğindeki küçük bahçelerde geçimlik meyve ve sebze yetiştirdikleri, az da olsa büyükbaş hayvan besledikleri ve arıcılık yaptıkları da tahmin edilebilir. Bu bakımdan, defterlerdeki vergi kayıtları koyunculuk ve arıcılık faaliyetlerinin Artukabad kazası köylüleri arasında yaygın olduğunu göstermektedir³⁰. Ayrıca bazı topraksız kimselerin "hariç ra'yyet" statüsü altında komşu köylerdeki sahipsiz toprakları tımarlı sipahisinin izniyle ettikleri ve ona vergi verdikleri bilinmektedir. Artukabad kazasının da içinde yer aldığı Rûm eyâleti kanunnâmesi, hariç ra'yyetin haklarını koruyan bir hüküm içermektedir³¹.

Artukabad kazası köylülerinin tasarruf ettikleri tarım topraklarında genel olarak buğday, arpa, bakla, mercimek, nohut, sebze ve meyve gibi hububat ve baklagiller ürettikleri, arıcılık ve hayvancılık yaptıkları görülmektedir³².

Dinî yapı bakımından Artukabad kazası köylüleri arasındaki farklılığa gelince, temel ayırım vergilemede kendini göstermektedir. Vergi farklılığı nedeniyle mufassal tahrir defterlerinde köy esasına göre müslim ve gayrimüslimler ayrı olarak kaydedilmişlerdir. Bu yüzden kazada gayrimüslimlerin oturdukları yerleşim yerlerini ve ödedikleri vergileri kolayca tespit edebilmekteyiz. Bu kayıtlara göre, kazada toplam yedi köyde gayrimüslim nüfus yaşamaktaydı. Bu köylerden üçünde müslümanlarla birlikte, kalan dört köyde ise sadece gayrimüslimler ikamet

²⁷ M. Cook, Tokat bölgesi çalışmasında 1554 yılı mufassal defterinden toplam 324 zemin mutasarrıfını resm-i çift sistemine göre toprak tasarruf edenler içinde tespiti çalışmış ve bunlardan 227'sinin ismini bulmayı başarmıştır. Bu 227 kişinin de % 69'unun cabalar, % 15'inin mücerredlerden oluştuğunu ortaya çıkarmıştır (bkz., Cook, *a.g.e.*, s. 38, dipnot 2).

²⁸ 1574 yılı mufassal tahrir defterinde dağlık yerlerden toprak açıldığına dair bazı kayıtlar vardır (bkz., TKGM. KKA. TD 12, s. 225a, 231a, 239a).

²⁹ "Şol ra'yyetin yerleri (...) cilâ-yı vatan edüp mahlûl kalursa tımar eri (...) hassa yerler gibi kendü çiftin sürer veya ortağa virür veya istediği kimseye tapuya virür" (1574 tarihli Rûm kanunnâmesi, bkz. TKGM. KK. TD 14, 3b).

³⁰ Bu bölgedeki köylülerin koyunculuk ve arıcılık faaliyetleri tarafımızdan ileride ayrı bir makale olarak ele alınacaktır.

³¹ "... bir hâric ra'yyet resm-i tapu ile tasarruf ettiği yer alınup dâhil ra'yyete virilmek memnu'dur; hâric ile dâhil arasında tercih men' olunmuşdur" (bkz., TKGM. KK. TD 14, s. 3b).

³² Artukabad kazasının ürün potansiyeli ve diğer ekonomik faaliyetleri tarafımızdan ileride ayrı bir makale olarak ele alınacaktır.

etmekteydi³³. Vergi bakımından gayrimüslimler, müslümanlardan farklı olarak sadece baş vergisi (cizye) ödemekteydiler. Bu vergi oranı, bölgenin 1455, 1480 ve 1485 yıllarına ait tahrir defterlerinde yetişkin erkek başına 25 akçe³⁴ olarak hesap edilirken bu hususta diğer defterlerde herhangi bir bilgi yer almamaktadır³⁵. Diğer taraftan gayrimüslimlerin müslümanlarla birlikte ödedikleri resm-i çift vergisi ve bağlantıları, 1574 tarihli defterde “resm-i ispençe” adıyla nefer başına 25 akçe olarak kayd edilmiştir. Bu değişiklik, hem 1574 yılı mufassal tahrir defterinde hem de aynı yıla ait Rûm eyâleti kanunnâmesinde açıkça ifade edilmektedir³⁶.

Artukabad’da yaşayan göçebe İlbeyli Türkmenleri’nin toprakla ilişkilerine gelince, tahrir defterleri onların kışlak yerlerinin isimleri ile birlikte ödedikleri “resm-i kara”, “resm-i cev” (arpa), “resm-i dūd” (kışlak vergisi), “adet-i ağnâm”, “resm-i arûsâne” ve “bâd-ı hevâ” gibi vergileri³⁷ de kaydetmişlerdir. Bu bilgiler, makalenin sonuna ilave edilen Ek 1’de tablo halinde sunulmuştur. Bu tablodaki sayısal değerlerden göçebelerin sınırlı seviyede kışlaklarında tarımla uğraşarak daha çok küçükbaş hayvancılıkla geçindikleri açıkça görülmektedir. Göçebelerin ödedikleri yıllık toplam 31827 akçelik verginin 24365 akçesinin ağnâm (koyun) resmi olması bu hususta şüpheye mahal bırakmamaktadır.

2- Sosyal ve dinî hizmet veren görevliler

Kır toplumunun ikinci önemli zümresini sosyal ve dinî hizmet veren görevliler oluşturmaktadır. Makalenin girişinde de belirtildiği üzere, bu grup içinde en önde gelenler bir köyde veya köy dışında ya da ıssız bir yol kenarında kurulan zaviye veya tekkede yaşayan şeyhler ve dervişlerdir. Bir tarikata bağlı olan bu kimseler genellikle yolculara (ayende ve revende) iâşe ve yatacak yer temin etmişler, bazı vergilerden muaf köylüler gibi yolların bakımını üstlenmişler ve

³³ Müslümanlar ile gayrimüslimlerin ortak yaşadığı köyler: Bolos, Eyrep ve Tahtabad. Sırf gayrimüslimlerin oturdukları köyler: Akkarbansaray, Çiftlik, Gedeğaz, Yazıtımsı.

³⁴ BOA. TD 2, s. 365-366, 377-379, 405-407, 410-411; BOA. TD 15, s. 20; BOA. TD 19, s. 255-256, 261, 263-264, 269-270.

³⁵ Cizye oranları ve toplam hasıllarının komşu Canik sancağının sonraki defterlerinde verilmeyişinin nedenleri için bkz., Mehmed Öz, *Population, taxation and Regional Economy in the District of Canik (According to Ottoman tahrir Defters, 1455-1576)*, Doktora tezi, University of Cambridge, Cambridge, U.K (İngiltere) 1990, s. 115-118.

³⁶ TKGM. KKA. TD 12, s. 227a. “Haliyâ ru’us-i kefereye hazret-i hüdâvendigar ademallahü ömrühu ilâ yevmi’l-karar emriyle ispençe vaz’olunmuştur. Müzevvecinden ve mücerredinden, topraksızından ve topraksızından her neferden yirmi beş akçe ispençe alınır” (bkz. TKGM. KK. TD 14, s. 3a). Bu vergi üzerine detaylı bilgi için bkz. İnalçık, *a.g.m.*, 1959, s. 575-610.

³⁷ Bu vergileri kısaca izah etmek gerekirse, 1575 yılında derlenen Yörükân-ı Sivas Defteri’ne göre resm-i kara, koyunu olmayanlardan hane başına 13 akçe; resm-i cev (arpa), hane başına 2 akçe; resm-i dūd, hane başına 3 akçe nispetlerinde göçebeler tarafından ödenen vergilerdir (bkz., TKGM. KK. TD 16). Adet-i ağnâm, yörükler tarafından 1574 yılı Rûm eyâleti kanunnâmesine göre 2 koyuna 1 akçe olarak ödenen bir vergidir (bkz. TKGM. KK. TD 14, s. 3a). Bâd-ı hevâ ve resm-i arûsâne (gerdek resmi) vergileri ise örfî vergilerden olup hem köylüler hem de göçebeler tarafından ödenmekteydi.

derbentlerin güvenliğini sağlamışlardır. Ayrıca tarımsal üretime katılan bu alt grup mensupları, yeni toprakları tarıma açmışlar ve değirmenler kurmuşlardır³⁸. Kırsal alanda zaviye bağlı dervişler ve köylüler arasında yakın ilişkiler yaşanmaktaydı. Köylülerin ekserisi derviş hayatının tüm yönlerini benimsemeksizin bir zâviyeye intisap edebiliyorlardı. Devlet tarafından zaviye çevresindeki topraklara sağlanan vergi muafiyeti de bazı köylülerin bu topraklara yerleşmelerini teşvik etmiş ve bu şekilde zaviye çevrelerinde zamanla yeni yerleşim yerleri ortaya çıkmaya başlamıştır³⁹.

İncelenen dönemde Artukabad kazasında sadece bir zâviye bulunmaktaydı. Bu zâviyenin adı Seydi Ömer (veya Malum Seyyid) olup Seydiömer köyünde teşkil edilmiştir. Seydiömer köyü, muhtemelen Şeyh Seydi Ömer tarafından burada kurulan zâviyenin adını taşımaktadır. 1455 yılı tahrir defterinde zâviye personeli olarak herhangi bir şahıs kaydı bulunmamaktadır. Bununla birlikte adı geçen zâviyenin vakfı için kazaya bağlı Balçıkhisar, Alayundlu, Sapakol ve Seydiömer köyleri ile Seydi (veya Göl) mezra'asının mâlikâne ve divânî vergi gelirlerinin tahsis edildiği görülmektedir⁴⁰. 1485 yılı tahrir defterinde Seydi Ömer zâviyesinin 1455 yılında görülen gelir kaynakları ile birlikte, 2 zâviye çiftliği ve 4 nefer zâviye personeli kayd edilmiştir⁴¹. 1520 yılı defterinde önceki tahrirlerde yer alan zâviye gelir kaynakları ve 2 zâviye çiftliğinin yanı sıra 5 nefer Seyyid Lütfullah evladı ve 2 nefer Şeyh-zâdegân olmak üzere toplam 7 nefer zâviye personeli görülmektedir⁴². Bölgenin 1574 tarihli son tahrir defterinde ise önceki tahrirlerde yer alan zâviye gelir kaynakları ve 2 zâviye çiftliği aynen kayd edilmiş, zâviye personeli olarak da 26 nefer Seyyid Lütfullah evladı ve 17 nefer Şeyh-zâdegân olmak üzere toplam 43 neferin isimleri listelenmiştir⁴³. Tahrir defterlerinde verilen bu rakamlardan Artukabad kazasında zâviye mensuplarının sınırlı bir grup oluşturdukları görülmektedir.

Bu sosyal zümre içinde yer alan diğer görevliler, köylerde günlük ibadet ve dinî eğitim hizmetlerini yürüten imam, hatip ve müezzinlerden meydana gelmekteydi. Bilindiği üzere, 15. asrın sonlarından itibaren Osmanlı sultanları kendilerini Sünnî İslam inancının koruyucuları olarak gördüklerinden bu akidenin toplumda yayılması ve yaşanması için yoğun çaba sarf ettiler. Bazan taşra idarecilerinden halkın şehirlerde ve köylerde günlük ve Cuma namazlarını camilerde kılıp kılmadıklarını teftiş etmeleri, kılmayanları uyarmaları istenilmiştir⁴⁴. Bu resmî

³⁸ Zaviyeler ve zaviye personeli hakkında daha fazla bilgi için bkz. Ö. L. Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolanizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler, I: İstila Devirlerinin Kolanizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi (VD)*, II (1942), s. 279-386; İnalçık, *a.g.e.*, 1973, s. 186-202; Ahmet Yaşar Ocak, "Zâviyeler", *VD*, XII (1978), s. 247-69; A. Y. Ocak ve S. Faroqi, "Zâviye", *İA*, XIII (1985), s. 468-76.

³⁹ Faroqi, *a.g.m.*, 1979, s. 107.

⁴⁰ BOA. TD 2, s. 416-418.

⁴¹ BOA. TD 19, s. 265, 275.

⁴² BOA. TD 79, s. 369, 380-381.

⁴³ TKGM. KK. TD 12, s. 231b-236a.

⁴⁴ Bu politikayı yansıtan bir ferman incelemesi için bkz., Aydoğan Demir, "Kanunî Sultan Süleyman'ın Terki Salât Edenlerle İlgili Fermânı", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, II (1985),

uygulama nedeniyle din görevlileri sultanların önem verdiği kimseler olarak toplumda dinî inançları muhafazada ve yaygınlaştırmada fevkalade önemli hizmetler üstlendiler. Ayrıca din görevlileri köylerde köy kethüdarlarıyla birlikte köylüler ile genelde hükümet ve özelde timarlı sipahiler arasında bir tür arabulucu olarak görev yapmışlardır⁴⁵.

Tahrir defterleri din görevlilerini köy ve kasaba sakinlerinin isimleri arasında imam, hatip ve müezzin unvanları altında kaydetmektedir. Bu kayıtları izleyerek, Artukabad kazasında 1455'te 22 imam, 1 müezzin; 1485'te 28 imam, 1 hatip; 1520'de 4 imam; 1574'de 1 hatip, 1 müezzin ve 1 duaguy buluyoruz. Kazada yaşayan İlbeyli Türkmenleri'nde ise her kışlak için din görevlisi olarak bir imamın kayıtlı olduğunu görüyoruz. Din görevlileri toplam rakamlarına dikkatlice baktığımızda, 1520 ve 1574 yıllarına ait toplamların önemli ölçüde gerilediği görülmektedir. Yine toplam rakamları yerleşim yeri sayıları ile mukayese ettiğimizde, köylerin büyük çoğunluğunda resmî din görevlisinin olmadığı gerçeği ortaya çıkmaktadır. Bu durum, 15. asrın sonlarından itibaren Osmanlı sultanlarının Sünnî İslam inancını koruma ve yayma politikası ile uyuşmamaktadır.

Bu netice hakkında şu değerlendirmeler yapılabilir; ilk olarak, tahrir defterlerinin bilhassa kırsal bölgelerdeki din görevlilerinin sayısını tam olarak yansıttığı söylenemez. Zirâ bu defterlerin hazırlanış amacı vergilenebilir insan ve ekonomik kaynakları tespit etmek olduğundan, vakıflar yoluyla veya devlet tarafından atanmayan din görevlilerin defterlere kayd edilmesi beklenmemelidir. İkinci olarak, defterlerde kayıtlı re'âyâ arasında, günümüzde olduğu gibi, yerel halkın maddî desteği ile fahrî olarak köylerde dinî hizmetler yapan "fakih" ve "şeyh" unvanlı kimselerin mevcut olduğu görülmektedir. Son olarak, incelenen bölgede geleneksel olarak günlük ibadetlerini camilerde yapmaya alışık olmayan bir miktar Kızılbaş nüfusun var olması da defterlerde kayıtlı din görevlilerinin azlığında bir etken olarak değerlendirilebilir.

Dinî hizmetler yapan bu görevlilerden resmî nitelik taşıyanlar, askerî sınıfa dahil olup kısmî veya tam vergi muafiyetine sahiptiler. Defterlerde muhtemelen fahrî olarak görev yapan din görevlilerinin toprak tasarruf ettikleri ve ettikleri toprağın büyüklüğüne göre kira ve ürün vergisi ödedikleri görülmektedir. Bu bakımdan, 1455'te toplam 23 din görevlisinden 15'i; 1485'te toplam 29 din görevlisinden 22'si; 1520'de toplam 4 din görevlisinin tamamı normal re'âyâ gibi toprak tasarruf etmekteydiler. Bunların ettikleri toprakların büyüklüğü bir çiftlik ile ekimli bennâk (yaklaşık çeyrek çiftlik) arasında değişmekteydi⁴⁶.

s. 46-53. Ayrıca bkz., M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislam Ebusuûd Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, İstanbul 1972, s. 73.

⁴⁵ Özel, *a.g.t.*, s. 92.

⁴⁶ Örneğin, 1485 yılı defterine göre, toplam 29 din görevlisinden 4 kişi birer çiftlik, 8 kişi yarımsar çiftlik, 1 kişi bir bennâklık yer tasarruf etmekteydi. Diğer 8 kişi ise "caba" olup üzerine toprak kayd edilmemişti.

3- Mâlikâne sahipleri

Artukabad bölgesinde toplumunun üçüncü önemli zümresini mâlikâne hissesi tasarruf eden şahıs veya aileler oluşturmaktadır. Bölge, 1398'de Osmanlı hakimiyetine geçmeden önce Selçuklular ve Beylikler döneminde ortaya çıkan ve önemli miktarda mülk topraklara sahip olan yerel beyler tarafından kontrol edilmekteydi. Osmanlılar bu ileri gelenleri kendi taraflarına çekerek bölgeyi kolayca ilhak ettiler. Daha sonra, küçük beylikler ve diğer müslüman hanedanlardan ilhak edilen Orta ve Doğu Anadolu eyaletlerinde olduğu gibi, Artukabad bölgesinde "mâlikâne-divânî sistemi"⁴⁷ denilen ve yerel beylerin toprak imtiyazlarını koruyan farklı bir toprak idaresi ve vergi sistemini uygulamaya koydular. Bu sistemde her bir köy ve mezra'adan gelen vergi gelirleri "mâlikâne" ve "divânî" adlarıyla ikiye ayrılmaktaydı. Divânî hisse mahsulden alınan öşür ile örfî vergileri, mâlikâne hisse ikinci bir öşür ile değirmen vergisinin (resm-i asiya)⁴⁸ yarısını kapsamaktaydı. Başka bir ifade ile bu sistemde, köylüler iki öşür (iki baştan ta'sir) ödüyorlardı: divânî hisse olarak bir öşür (diğer örfî vergilerle birlikte) sancak görevlileri veya timar sahiplerine, mâlikâne hisse olarak ikinci bir öşür (değirmen vergisinin yarısıyla birlikte) malikâne sahiplerine veya onların vakıflarına. Bazı yerleşim birimlerinde, divânî ve mâlikâne hisseler birlikte (iki baştan) ya sancak idarecileri veya timarlı sipahilere ya da bölge dahilinde veya haricindeki vakıflara tahsis edilmişti⁴⁹.

Mâlikâne-divânî sistemi, mâlikâne sahiplerine toprak üzerinde mülkiyete yakın haklar vermektedir. Mâlikâneci toprağı satabilir, bağışlayabilir, rehin verebilir ve varislerine miras bırakabilirdi. Zaman içinde mâlikâne sahipleri toprak vergi gelirlerini kurmuş oldukları vakıflara tahsis ettiler. Bu şekilde hem mâlikânelerine

⁴⁷ Mâlikâne-divânî sistemi ve sistemin uygulandığı eyaletlerdeki mâlikâne sahipleri hakkında yapılan önemli çalışmalardan birkaçı için bkz. Ö. L. Barkan, "Türk-İslam Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller: Mâlikâne-Divânî Sistemi", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası (THİTM)*, II (1939), s. 119-184; Irene Beldicaeanu-Steinherr, "Fiscalite et Formes de Possession de le Terre Arable dans L'Anatolie Préottomane", *JESHO*, XIX (1976), s. 233-322; İnalçık, *a.g.b.*, 1994, s. 126-130; Bahaeddin Yediyıldız, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi (1455-1613)*, Ankara 1985, s. 82-91; Margaret L. Venzke, "Aleppo's Mâlikâne-Divânî System", *Journal of American Oriental society*, 106 (1986), s. 451-469; Vera P. Moutafchieva, *Agrarian Relations in the Ottoman Empire in the 15th and 16th Centuries*, New York 1988, s. 63; Mehmet Öz, *Population, taxation and Regional Economy in the District of Canik (According to Ottoman tahrir Defters, 1455-1576)*, Doktora tezi, University of Cambridge, Cambridge, U.K., s. 174-184; Aynı yazar, "Tahrir Defterlerine Göre Vezirköprü Yöresinde Malikâne Divânî Sistemi", *VD*, XXIII (1994), s. 229-241; Aynı yazar, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Ankara 1999, s. 123-128; Ahmet Şimşirgil, *Osmanlı Taşra Teşkilatında Tokat (1455-1574)*, Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 1990, s. 316-321; Özel, *a.g.t.*, s. 93-108; Açikel, *a.g.t.*, s. 127-136.

⁴⁸ 1574 tarihli Rûm eyaleti kanunnâmesinin bir maddesinde "Ve resm-i âsiyâb tamâm divânîye mahsûs değildir. Nısf mâlikâne sâhibi ve nısf sipâhî alur" hükmü yer almaktadır (TKGM. KKA. TD 14, s. 3a).

⁴⁹ Bu husus mufassal tahrir defterlerimizde "iki baştan" terimi ile ifade edilmektedir. Diğer eyaletlerdeki örnekler için bkz. Beldicaeanu-Steinherr, *a.g.m.*, 1976, s. 246-247, 274-276.

devlet müdahalesini engellemek hem de kurdukları vakıflarda müteveli olarak kendilerine ve sonraki nesillerine daimî gelir sağlamak istediler⁵⁰.

Bu mâlikâne sahiplerinin tarihî kimlikleri ve bunların Osmanlılar döneminde köylüler tarafından ödenen vergiler üzerinden mâlikâne hissesi alma haklarına nasıl kavuştukları konularına açıklık getirilmesi gerekmektedir. Mâlikâne-divânî sistemi hakkında yapılan çalışmalardan bu konularda henüz çok az şey söylendiği anlaşılmaktadır. Bunun temel nedeni, sözü edilen hususlarda bize bilgi sağlaması beklenen aile arşivlerinin olmaması ve erken tarihli yerel mahkeme kayıtlarının günümüze ulaşmamasıdır⁵¹. Bu durumda, mâlikâne sahiplerinin tarihî kimlikleri hakkında elimizde tek kaynak, bölgenin tahrir defterleridir. Tahrir defterleri mâlikâne sahiplerinden peş peşe üç neslin isimlerini, bazan da mâlikänenin ilk satışına veya bir başkasına tahsisine dair referans kayıtlarını içermektedir⁵². Bu yüzden adı geçen defterler mâlikâne sahiplerinin tarihî kimlikleri hakkında bizi tam olarak aydınlatacak nitelikte değildirler. Bununla birlikte, başka kaynakların yokluğunda, tahrir defterlerinin verdiği bilgilere dayanarak konu ile alakalı bazı yorumlar yapmak mümkün görünmektedir.

Tahrir defterleri verilerine dayalı olarak mâlikâne-divânî sistemi üzerine yapılan mevcut çalışmalar, benzer bir sistemin Osmanlılar'dan önce Türk-İslam devletlerinde (Selçuklular, Karamanlılar, Akkoyunlular ve Memlûklular) uygulandığını ortaya koymaktadır⁵³. Osmanlılar eski Selçuklu Anadolu'sunun orta ve doğu kısımlarını ele geçirdikleri zaman, büyük miktarda mülk topraklara sahip yerel beyler ve mâlikâne-divânî sistemi ile karşılaştılar. Meşru müslüman yöneticiler mülk toprakları bu beylere tahsis ettikleri için Osmanlı sultanları bu yerel ailelerin "kadım" mülkiyet haklarını kaldıramadılar ancak sınırlandırdılar. Buna göre, yerel beylerin elindeki topraklar eskiden fethedilmiş toprak statüsünde (haracî) olduğu ve böyle topraklar üzerindeki köylüler ve su kaynakları devlete ait bulunduğu düşüncesiyle buralardan gelen vergiler üzerine "devlet hissesi" (divânî veya ikinci öşür) ilave edilerek timarlı sipahilere tahsis olundu⁵⁴. Ayrıca merkezî hükümet mülkiyet haklarını teyit etme karşılığında mâlikâne sahiplerine savaş zamanlarında orduya tam teçhizatlı asker (cebelü) gönderme yükümlülüğü getirmiştir⁵⁵. Bununla

⁵⁰ Barkan, *a.g.m.*, 1939, s. 120-121; Venzke, *a.g.m.*, s. 454-455.

⁵¹ Özel, *a.g.t.*, s. 94.

⁵² Örnek referanslar için bkz. Barkan, *a.g.m.*, 1939, s. 119-184; Beldiceanu-Steinherr, *a.g.m.*, 1976, s. 233-322.

⁵³ Bu hususta özellikle Barkan ve Beldiceanu-Steinherr'in yukarıda 48. dipnotta verilen çalışmalarına bakılabilir.

⁵⁴ İnalçık, *a.g.b[ölüm.]*, 1994, s. 127.

⁵⁵ Osmanlı uleması, devletin yerel beyler elindeki mülk topraklar üzerine yeni vergiler koymasını ve mâlikâne sahiplerine ordu için tam teçhizatlı asker donatma mükellefiyeti getirmesini İslam hukuku açısından devlet lehine yorumlamıştır. Örneğin, Şeyhülislam Ebu Su'ud'a göre mülk toprak mâlikâne sahibinin malıdır, böyle topraklar üzerinde re'âyânın durumu miras hakkına sahip kiracının gibidir. Toprağın kendisi haracî kategorisine girer ve bu yüzden, Hanefî mezhebine göre, yönetici için harac-ı muvazzafa ve harac-ı mukasama vergilerine tâbidir. Bu topraklar üzerindeki re'âyâ sultanın görevlilerine (timarlı sipahiler veya ehl-i örf) resm-i çift ve öşür vergileri öder. Mâlikâne

birlikte, savaşa cebelü götürmekle mükellef normal bir timarlı sipahiden farklı olarak mâlikâne sahibi asker sağlama yükümlülüğünü yerine getirmediği zaman hukukî olarak topraklarını kaybetmedi fakat tazminat kabilinden para ödemek zorunda bırakılmıştır⁵⁶. İfade edilen bu sistemin Osmanlı uygulaması, Halil İnalçık'a göre, Osmanlı mirî sistemi ile yerel mülk toprak sahiplerinin mülkiyet haklarını uzlaştıran bir ara rejimi yansıtmaktadır⁵⁷. Oktay Özel'e göre ise bu uygulama timar sistemi ile eski mâlikâne rejiminin kombinasyonudur⁵⁸.

Bu bilgiler ışığında, eski mâlikâne rejiminin mâlikâne-divânî sistemi şeklinde yeniden yapılandırılması ve Osmanlılar zamanında bazı yerel ailelerin toprak mülklerinin devamlılığına bakarak Osmanlı dönemi mâlikâne sahiplerinden en azından bir kısmının köklerinin Anadolu Selçukluları ya da beylikler devirlerine kadar uzandığı ileri sürülebilir.

Mâlikâne sahibi ailelerin mâlikâneleri üzerinde mülkiyet haklarını nasıl elde ettikleri meselesine gelince, Selçuklu ve beylikler devirlerinde bunun ya “hazineden toprak satın alma” ya da “sultan veya emirden temlik” yoluyla gerçekleştiği görülmektedir⁵⁹. İlk şıkta hazineden toprak satın almaya güç yetirenlerin varlıklı insanlar oldukları tahmin edilebilir. İkinci şıkta toprak sahibi olanlarla ilgili olarak akla üç ihtimal gelmektedir: 1- Onlar, ya ilk Türk fâtihterinin veya fetih sonrası bölgeye yerleşen aşiret beylerinin torunlarıdır, 2- Onların bir kısmı Selçuklu, İlhanlı ve beylikler devirlerinde ve Osmanlılar'ın ilk zamanlarında kendilerine bir çok köyün mâlikâne gelirleri tahsis edilen askerî sınıf mensuplarının ahfadıdır, 3- Çok az bir kısmı sultan veya emir tarafından bağışlanan topraklarda zaviyeler kuran şeyh ailelerine mensup bireylerdir⁶⁰. Tahrir defterlerinde bu ihtimalleri destekleyecek bazı kayıtlar bulunmaktadır. Bu defterlerde Artukabad kazasına bağlı birçok köy ve mezra'anın mâlikâne gelirlerinin Selçuklu ve beylikler devirlerinde Tokat şehrinde inşa edilen Veled Kablu, Vezir, Ahi Paşa, Ahi Evren, Ahi Muhyiddin, Halef ve Hoca Ali, Hoca Münir, Melik Seyfeddin, Seyyid Şerefüddin, Şeyh Meknun gibi zâviyelerin vakıflarına tahsis edildiği görülmektedir⁶¹. Bu zâviyeleri inşa ettirenler içinde “ahi” unvanı taşıyanlar büyük bir ihtimalle zengin ve varlıklı insanlardı. Veled Kablu veya Kâbilî-zâde, Kavullu aşiretinden Celâlüddin Mehmed olup

sahibine ise kira verir. Halil İnalçık eski uygulamaların bu yorumla çatıştığını iddia ederken Colin Imber Ebu Su'ud'un mevcut vergi uygulamalarını meşrulaştırdığını ileri sürmektedir (bkz., İnalçık, *a.g.b.*, 1994, s. 128-129; Imber, *a.g.e.*, s. 134-135).

⁵⁶ İnalçık, *a.g.b.*, 1994, s. 128.

⁵⁷ İnalçık, *a.g.b.*, 1994, s. 129.

⁵⁸ Özel, *a.g.t.*, s. 60 (dipnot 1).

⁵⁹ Osman Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, İstanbul 1971, s. 81-84; Beldiceanu-Steinherr, *a.g.m.*, 1976, s. 245-246, 267-268.

⁶⁰ 15. ve 16. yüzyıllarda Canik, Amasya ve Tokat bölgelerindeki mâlikâne sahiplerinin tarihî kökenleri ve mâlikâne haklarını nasıl elde ettikleri hakkında yapılan değerlendirmeler için bkz., Öz, *a.g.t.*, 195-196; Özel, *a.g.t.*, s. 95-97; Açıknel, *a.g.t.*, s. 128-131.

⁶¹ BOA. TD 2, s. 364-425; BOA. TD 19, s. 247-278; BOA. TD 79, s. 357-385; TKGM. KKA. TD 12, s. 211b-245a; TKGM. KKA. TD 583, s. 73a-75b.

muhtemelen 1357-1365 yılları arasında Tokat emirliği yapmıştır⁶². Şeyh Meknun ise muhtemelen Anadolu Selçuklu Sultanı II. Mesut zamanında yaşamış ve kendisine bağışlanan mülklerin gelirleri ile zâviyesini kuran bir şeyhtir⁶³.

Yine tahrir defterlerinde Artukabad kazasına bağlı az sayıda köy ve mezra'anın mâlikâne ve divânî gelirlerinin Osmanlılar'ın ilk devirlerinde bölgede görev yapan ehl-i örfe ve onların kurdukları vakıflara tahsis edildiği kayıtlıdır. Bunların önde gelenleri Yıldızî Mehmed Paşa, Yörgüç Paşa⁶⁴'nın kölesi Süleyman Bey, Hacı İvaz Paşa⁶⁵'nin kölesi Doğan'nın hanımı, Zile zâimi Kasım Bey ve Pazarlı Bey evladı idi. Ayrıca Şeyh Seydi Ömer'in kendi adını taşıyan köyde bir zâviyesi bulunduğu ve çevredeki birkaç köyün mâlikâne ve divânî vergi gelirlerinin yönetici sultan tarafından buraya aktarıldığı görülmektedir⁶⁶.

Diğer mâlikâne sahiplerine gelince, onların ekserisi geçmişten günümüze kadar yaşayan tanınmış aileler olmadıkları ve bu konuda yeterli kaynak bulunmadığı için burada onların kimliklerini ortaya koymak mümkün olamamıştır. Bu nedenle aşağıdaki analizde sadece tahrir defterlerinde mâlikâne hissesi tasarruf eden mâlikâne sahibi şahıs veya ailelerle bunların kurdukları vakıfların sayılarında zaman içindeki değişimler ele alınacaktır. Ayrıca bu değişmelerin daha iyi anlaşılabilmesi için mâlikâne mutasarrıflarının isimleri ve gelir kaynakları olan yerleşim birimlerini içeren bir tablo makalenin sonuna ilave edilecektir (bkz., Ek 2).

1455 yılı tahrir defterinde 67 köy ve 8 mezra'a olmak üzere toplam 75 yerleşim biriminde mâlikâne hisselerinin tahsis edildiği şahıs ve kurumlar açıkça belirtilmiştir. Bu bilgiler aşağıda Tablo 4'ün ikinci kolonunda sistematik olarak verilmiştir. Buna göre mâlikâne hissesi tasarruf eden şahıs veya ailelerin toplamı 21 civarındadır. Bu 21 şahıs veya aile, 20 yerleşim yerinin mâlikâne hissesinin tamamını, 3 yerleşim yerinin yarı hisselerini "mülk"; 1 yerleşim yerinin tamam hissesini ise "evlâdlık vakıf" olarak tasarruf etmekteydi. Ayrıca toplam 15.5 mâlikâne çiftliği de bu şahıs veya ailelerin tasarrufunda bulunmaktaydı. 50 yerleşim yeri mâlikâne hisselerinin tamamı, 3 yerleşim yerinin yarı mâlikâne hisseleri ile 3

⁶² Kemal Göde, "XIV. Yüzyılda Tokat / Eratnalılar Hâkimiyetinde Tokat", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986)*, Ankara 1987, s. 20; Ali Açikel, "XIV-XVI. Yüzyıllarda Tokat Zâviyeleri", *Pax Ottomana Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç* (edit., Kemal Çiçek), Haarlem-Ankara 2001, s. 249.

⁶³ Açikel, *a.g.m.*, s. 260.

⁶⁴ Yörgüç Paşa, II. Murat'ın lâlâsı olup Onun sultanlığı devrinde Amasya sancakbeyi olarak görev yapmıştır (bkz., Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1982, I, s. 396).

⁶⁵ Tokat'ın Kazâbâd nâhiyesinde doğan Hacı İvaz Paşa, Çelebi Mehmet'in Amasya valiliği sırasında Tokat subaşı idi. Daha sonra, Bursa subaşısı oldu. Sultan II. Murat döneminde vezirlik rütbesine ulaştı. Kazandığı serveti ve siyasî gücü ile Tokat'ta 1 cami ve 1 medrese ile Bursa'da Yeşil Camii ve İmadiye medresesini inşa ettirdi (bkz. İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Hacı İvaz Paşa'ya Dair", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi(İÜEFTD)*, XIV (İstanbul 1959), s. 25-40.

⁶⁶ Bu zâviyenin gelir kaynakları için bkz., BOA. TD 2, s. 416-418; TD 19, s. 265, 275; TD 79, s. 369, 380-381; TKGM. KK. TD 12, s. 231b-236a.

köyün “divânî” hisseleri vakıf kurumlarına tahsis edilmişti. 1 yerleşim yerinin mâlikâne gelirleri ise “divânî hisse” ile birlikte “timar” olarak tayin edilmişti.

1485 yılı tahrir defterinde 65 köy ve 13 mezra’ a olmak üzere toplam 78 yerleşim biriminde mâlikâne hisselerinin tahsis edildiği şahıs ve kurumların adları yazılmıştır. Aşağıda Tablo 4’ün üçüncü kolonundan da görüleceği üzere, mâlikâne hissesi tasarruf eden şahıs veya ailelerin toplamı 17 civarındadır. Bu 17 şahıs veya aile, 8 yerin mâlikâne hisselerinin tamamı ile 1 yerin yarı hissesini “mülk”; 5 yerin tamam hissesi ile 4 yerin yarı hisselerini “evlâdlık vakıf” olarak tasarruf etmekteydi. Ayrıca toplam 1.5 mâlikâne çiftliği de bu şahıs veya ailelerin tasarrufunda bulunmaktaydı. 58 yerleşim yeri mâlikâne hisselerinin tamamı, 5 yerleşim yerinin yarı mâlikâne hissesi ile 3 köyün “divânî” hisseleri vakıf kurumlarına tahsis edilmişti. 2 yerleşim yerinin mâlikâne gelirleri ise “divânî hisse” ile birlikte “timar” olarak tespit edilmişti.

Bu dağılıma ait rakamları 1455 yılına göre kıyasladığımızda, 1455-1485 arasındaki 30 yıllık süreçte bazı değişikliklerin meydana geldiği görülmektedir. İlk olarak, mâlikâne tasarruf eden şahıs veya ailelerin toplam sayısı 21’den 17’ye gerilemiştir. İkinci olarak, bu azalma, 1455’te mâlikâne tasarruf eden şahıslar elinde olan yaklaşık 12 yerleşim yerinin mâlikâne gelirlerinin ikiye bölünerek bir kısmının vakıf kurumlarına diğer bir kısmının da evlâdlık vakıflara aktarılması ile paralellik arz etmektedir. 1455 yılında sadece 1 yerleşim yerinin tamam hissesi evlâdlık vakfa; 50 yerleşim yerinden tam hisse, 3 yerleşim yerinden yarım hisse, 3 köyden divânî hisse kurum vakıflarına verilmişken 1485’de 5 yerleşim yerinin tamam hissesi ile 4 yerleşim yerinin yarı hisseleri evlâdlık vakıflara; 58 yerleşim yerinden tam hisse, 5 yerleşim yerinden yarım hisse, 3 köyün divânî hissesi kurum vakıflarına tahsis olunmuştur. Son olarak, şahıs veya ailelerin tasarrufundaki mâlikâne çiftlikleri toplamı 15.5 çiftlikten 1.5 çiftliğe düşmüştür. Bu gelişmeler, büyük bir ihtimalle 1470’lerde uygulanan ve Osmanlı tarih yazıcılığında “toprak reformu”⁶⁷ olarak bilinen radikal malî reformla doğrudan ilişkili olmalıdır. II. Mehmet’in saltanatının son on yılında devlet hazinesinin malî güçlükleri ve aşırı askerî harcamalar böyle bir reformun yapılmasını zorunlu kıldığından mâlikâne toprakların bir kısmına el konularak kamulaştırıldı. Daha sonra bu topraklardan gelen vergi gelirleri timar sistemi çerçevesinde timarlı sipahilere “dirlik” olarak dağıtıldı. Artukabad kazasını ilgilendirdiği kadarıyla bu malî düzenleme mâlikâne tasarruf eden şahıs veya ailelerin toplam sayısının 21’den 17’ye gerilemesine ve bazı mâlikâne sahiplerinin mülklerini devlet müdahalesinden masun kılmak için evlâdlık vakıf veya kurum vakıflarına dönüştürmelerine sebep olmuş görünmektedir.⁶⁸

⁶⁷ Bu toprak reformu hakkında bkz., Bistra Cvetkova, “Sur Certaines Reformes du Régime Foncier au Temps de Mehmed II”, JESHO, VI (1963), s. 104-120 ; N. Beldiceanu, “Recherches sur la Réforme Foncière de Mehmed II”, Acta Historica, IV (1966), s. 27-39; Mithat Sertoğlu, “Osmanlı İmparatorluğu’nda XV. ve XVI. Asırlarda Girişilen Toprak Reformları”, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, 35 (1970), s. 68-71; İnalçık, “Mehmed II”, *EF*², 7 (1991), s. 973-978; Aynı yazar, *a.g.b.*, s. 227-228.

⁶⁸ Aynı dönemde benzer gelişme komşu Tokat kazasında da yaşanmıştır (bkz., Açikel, *a.g.t.*, s. 133).

Tablo 4. Mâlikâne hisselerinin yerleşim birimlerine göre dağılımı, 1455-1574

Yıllar	1455	1485	1520	1574
Tahsis türlerine göre mâlikâne hisseleri	Köy/mezra'a sayısı	Köy/mezra'a sayısı	Köy/mezra'a sayısı	Köy/mezra'a sayısı
Tam hisse Mülk	20	8	6	7
Her biri yarımsar hisse Mülk / Vakıf	3	1	2	2
Tam hisse Mülk-Vakıf	1	5	7	10
Her biri yarımsar hisse Vakıf / Mülk-vakıf	0	4	4	4
Tam hisse Vakıf	50	58	59	60
Tam hisse Timar	1	2	6	4
Her biri yarımsar hisse Mülk /Timar	0	0	1	0
Her biri yarımsar hisse Vakıf /Timar	0	0	1	2
Mâlikâne hissesi belirtilen yerleşim yeri sayısı toplamı	75 (67 köy+8 mezra'a)	78 (65 köy+13 mezra'a)	86 (67 köy+19 mezra'a)	89 (73 köy+15 mezra'a)
Mâlikâne sahibi şahıs/aile sayısı	21	17	18	19
Mâlikâne çiftlikleri	15.5 çiftlik	1.5 çiftlik	0	0.5 çiftlik

1520 yılında Artukabad kazasında mâlikâne hisselerinin dağılımında önceki yıllara göre biraz daha farklı bir manzara görülmektedir. Bu yılın tahrir defterine göre, 67 köy ve 19 mezra'a olmak üzere toplam 86 yerleşim biriminde mâlikâne hisseleri şahıslara ve vakıf kurumlarına tahsis edilmiştir. Yukarıda Tablo 4'ün dördüncü kolonundan da görüleceği üzere, mâlikâne hissesi tasarruf eden şahıs veya ailelerin toplamı 18'dir. Bu 18 şahıs veya aile, 6 yerleşim yeri mâlikâne hissesinin tamamı ile 3 yerleşim yerinin yarı hissesini "mülk"; 7 yerleşim yerinin tamam hissesi ile 4 yerleşim yerinin yarı hisselerini "evlâdlık vakıf" olarak tasarruf etmekteydi. 59 yerleşim yeri mâlikâne hisselerinin tamamı, 7 yerleşim yerinin yarı mâlikâne hisseleri ile 3 köyün divânî hisseleri vakıf kurumlarına tahsis edilmişti. 6 yerleşim yerinin mâlikâne gelirlerinin tamamı, 2 köyün mâlikâne hissesinin bir kısmı ise divânî hisseleri ile birlikte, "timar" olarak tayin olunmuştu.

1520 yılı mâlikâne hisse dağılımına ait rakamları 1485 yılınkine ile kıyasladığımızda, 1485-1520 arasındaki 35 yıllık süreçte, ilk olarak, mâlikâne tasarruf eden şahıs veya ailelerin toplam sayısının 17'den 18'e yükseldiği görülmektedir. İkinci olarak, yerleşim yeri sayısındaki artışla birlikte vakıf kurumlarına tahsis edilen mâlikâne hisselerinin miktarlarında artış yaşanmıştır. 1485'te 5 yerleşim yerinin tamam hissesi ile 4 yerleşim yerinin yarı hisseleri evlâdlık vakıflara; 58 yerleşim yerinden tam hisse, 5 yerleşim yerinden yarı hisse, 3 köyden divânî hisse kurum vakıflarına verilmişken 1520'de 7 yerleşim yerinin

tamam hissesi ile 4 yerleşim yerinin yarı hisseleri evlâdlık vakıflara; 59 yerleşim yerinden tam hisse, 7 yerleşim yerinden yarım hisse, 3 köyden divânî hisse kurum vakıflarına tahsis olunmuştur. Üçüncü olarak, yerleşim yeri sayısındaki artışla birlikte mâlikâne hisseleri timara dönüştürülen yerleşim yerlerinin sayısı önemli ölçüde yükselmiştir. 1485'te sadece 2 köyün mâlikânesi timara kayd edilmişken 1520'de 6 yerleşim yerinin tam hissesi ile diğer 2'sinin yarı hissesi timara verilmiştir. Son olarak, 1520 defterinde hiç mâlikâne çiftliği kaydedilmemiştir.

Artukabad kazasında mâlikâne hisselerinin 1520'deki dağılımına ilişkin ortaya konan bu durum, bölgenin 1574 yılına ait son mufassal defterinde birkaç ufak değişikliklerle aynen muhafaza edilmiş görünmektedir. Bu defterde 73 köy ve 15 mezra'a olmak üzere toplam 88 yerleşim biriminin mâlikâne hisselerinin tahsisine dair kayıtlar bulunmaktadır. Bunlara göre, mâlikâne hissesi tasarruf eden şahıs veya ailelerin toplamı 19'dur. Bu 19 şahıs veya aile, 7 yerleşim yeri mâlikâne hissesinin tamamı ile 2 yerleşim yerinin yarı hissesini "mülk"; 10 yerin tamam hissesi ile diğer 4 yerin yarı hisselerini "evlâdlık vakıf" olarak tasarruf etmekteydi. Ayrıca toplam yarım mâlikâne çiftliği de bu şahıs veya ailelerin tasarrufundaydı. 60 yerleşim yeri mâlikâne hisselerinin tamamı, 8 yerleşim yerinin yarı mâlikâne hisseleri ile 3 köyün divânî hisseleri vakıf kurumlarına tahsis edilmişti. 4 yerleşim yerinin mâlikâne gelirlerinin tamamı, 2 köyün mâlikâne hissesinin bir kısmı ise divânî hisseleri ile birlikte, "timar" olarak tayin olunmuştu (bkz., yukarıda Tablo 4).

1574 yılı mâlikâne hisse dağılımına ait rakamları 1520 yılınkine ile kıyasladığımızda, 1520-1574 arasındaki 54 yıllık süreçte, ilk olarak, mâlikâne tasarruf eden şahıs veya ailelerin toplam sayısının 18'den 19'a yükseldiği görülmektedir. İkinci olarak, yerleşim yeri sayısındaki artışla birlikte vakıf kurumlarına tahsis edilen mâlikâne hisselerinin miktarlarında artış yaşanmıştır. 1520'de 7 yerleşim yerinin tamam hissesi ile 4 yerleşim yerinin yarı hisseleri evlâdlık vakıfa; 59 yerleşim yerinden tam hisse, 7 yerleşim yerinden yarım hisse, 3 köyden divânî hisse kurum vakıflarına verilmişken 1574'te 10 yerin tamam hissesi ile diğer 4 yerin yarı hisseleri evlâdlık vakıfa; 60 yerleşim yerinden tam hisse, 8 yerden yarım hisse, 3 köyden divânî hisse kurum vakıflarına tahsis olunmuştur. Üçüncü olarak, yerleşim yeri sayısındaki artışa rağmen mâlikâne hisseleri timara dönüştürülen yerleşim yerlerinin sayısında gerileme olmuştur. 1520'de sadece 6 köyün mâlikânesi timara yazılmışken 1574'te 4 yerleşim yerinin tam hissesi ile diğer 2'sinin yarı hissesi timara verilmiştir. Son olarak, 1520 defterinde hiç mâlikâne çiftliği yazılmamışken 1574 defterinde sadece yarım mâlikâne çiftliği kaydedilmiştir.

Artukabad kazasında mâlikâne hisselerinin dağılımı açısından 1455-1574 arasındaki dönem bir bütün olarak değerlendirildiğinde, ilk olarak mâlikâne mutasarrıfı şahıs ve ailelerin sayısında çok cüzi bir azalma görülmektedir. Normal şartlar altında gerek nüfus artışı gerekse miras yoluyla hissedarların zamanla artması beklenebilir. Ancak devletin 1470'lerde mâlikânelere yaptığı müdahalenin tesirleri, miras yoluyla hisselerin giderek küçülmesi nedenleriyle mâlikâne sahiplerinin hisselerini vakıflara aktardıkları görülmektedir. 1455 yılında 1 yerleşim yerinin tamam hissesi evlâdlık vakfa; 50 yerleşim yerinden tam hisse, 3 yerleşim yerinden

yarım hisse, 3 köyden divânî hisse kurum vakıflarına verilmişken 1574'te 10 yerin tamam hissesi ile diğer 4 yerin yarı hisseleri evlâdlık vakfa; 60 yerleşim yerinden tam hisse, 8 yerden yarım hisse, 3 köyden divânî hissenin vakıflara tahsis olunması bu kanaati teyit etmektedir. İkinci olarak, incelenen dönemde mâlikâne hisseleri timara dönüştürülen yerleşim birimi sayısında artış görülmüştür. Bunda bazı mâlikâne sahiplerinin varissiz ölümleri etkili olmuş olabilir. 1455'te sadece 1 köyün mâlikâne geliri "divânî hissesi" ile birlikte timara yazılmışken 1574'te 4 yerleşim yerinin tam hissesi ile diğer 2 yerin yarı hissesi timara verilmiştir. Son olarak, 1455 defterinde toplam 15.5 mâlikâne çiftliği kayd edilmişken 1574 sadece yarım mâlikâne çiftliği görülmektedir. Bu durum, kısmen mâlikâne sahipleri veya tamamen re'âyâ tarafından işletilen bu türden çiftliklerin zamanla normal re'âyâ topraklarına dönüştürüldüğünü ortaya koymaktadır. Diğer taraftan bu çiftliklerin azlığı Artukabad bölgesinde büyük toprak sahiplerinin olmadığına bir delil olarak kabul edilmelidir.

Mâlikâne mutasarrıfı şahıs veya ailelerle ilgili bir diğer önemli mesele, onların ikamet yerleridir. Delil olmamasına rağmen muhtemelen bazı mâlikâne çiftlikleri mâlikâneci şahısların en azından bir kısmının ikamet yerleri idi. Büyük bir ihtimalle mâlikâne sahiplerinin ekserisi mâlikâne çiftlikleri ve küçük köyler dışında büyük köylerde veya çevredeki şehir ve kasabalarda yaşadılar. Bir çok köyde mâlikâne çiftliği bulunmaması ve bu türden çiftliklerin giderek ortadan kalkması bu iddiayı teyit etmektedir.

4- Timar sahipleri

Artukabad kazasında toplumun son önemli zümresi, 15. asrın ortalarından itibaren Osmanlı kırsal toplum yapısının ayrılmaz bir parçasını oluşturan timar sahiplerinden meydana gelmekteydi. Burada "timar sahipleri" derken eyalet askerleri "timarlı sipahiler" ve "kale muhafızları" kastedilmektedir. Ancak incelenen bölgede kale ve kale muhafızı bulunmadığından sadece timarlı sipahiler hakkında değerlendirmeler yapılacaktır. Osmanlı hükümeti tedvin ettiği bir çok sancak ve merkez kanunnâmelerinde timarlı sipahilerin haklarını ve sorumluluklarını açıkça tespit etmişti⁶⁹. Bunlara göre, "timar eri" veya "sipahi" olarak tanımlanan timarlı sipahilerin idarî ve askerî görevleri bulunuyordu. Onlar kırsal alanda re'âyâyı korumakla görevli polis gücü oluşturdular, toprak kanunlarını uyguladılar ve vergi toplayıcı olarak hizmet verdiler. Bununla birlikte, merkezî idarenin emri ile kolayca görevden alınabildiler⁷⁰. Aynı zamanda timarlı sipahiler, üç asır boyunca Osmanlı askerî gücünün büyük çoğunluğunu oluşturan eyâlet sipahi ordusunun askerleri

⁶⁹ İki umum kanunnâmede timarlı sipahilerin haklarını ve sorumlulukları ile ilgili maddelerin incelemesine dair bir çalışma için bkz., Ali Açikel, "A Study of the Regulations Concerning the Timar System in the General Law Codes (Kanunnâmes) of Bayazid II and Selim I", Yüksek Lisans Tezi, Department of Middle Eastern Studies, the University of Manchester, Manchester, 1995, UK.

⁷⁰ İnalçık, *a.g.e.*, 1973, s. 117; Faroqhi, *a.g.m.*, 1979, s. 126.

idiler. Bu ordu, vergi gelirlerinin maaş olarak doğrudan kamu ve askerlik hizmeti yapanlara aktarılmasını sağlayan timar sistemi temelinde organize edilmişti⁷¹.

Timar sisteminde üç ayrı gelir kategorisi vardı: 1-Hass (yıllık yüz bin akçenin üzerindeki vergi geliri), 2- Ze'âmet (yıllık yirmi bin ile yüz bin akçe arasındaki vergi geliri), 3-Timar (yıllık en fazla yirmi bin akçe olan vergi geliri). İlk kategori "beylerbeyi" ve "sancakbeyi" gibi en üst düzey eyâlet yöneticilerine, ikinci kategori sancak ve kazalarda "subaşı", "dizdar" ve "çeribaşı" gibi üst seviyede görev yapan askerî personele verilirken üçüncü kategori timarlı sipahilere tahsis edilmekteydi. Timarın minimum miktarı (yaklaşık iki bin akçe) "kılıç" olarak isimlendirildi ve bu miktar timar sahibinin kendi geçimi için gerekli olan asgari gelir olarak kabul edildi. Her timarlı sipahi kılıç timarı için şahsen askerî hizmetle yükümlü olup kılıç miktarının üzerindeki iki veya üç bin akçelik miktar başına bir cebelü askeri beslemek zorundaydı. Barış zamanlarında sipahi, gelirinin olduğu köyde veya köylerden birinde ailesi ile birlikte ikamet ederek dirliği olan vergileri aynı ve nakdî olarak kolayca toplayabilmştir. Savaşa çağrı yapıldığı zaman, sipahiler önce subaşı, sonra sancakbeyi, daha sonra beylerbeyinin kumandası altında toplandıktan sonra her beylerbeyi askerleri ile birlikte emredilen yerde ve zamanda sultanın ordusuna iştirak etmekteydi⁷².

Timarlı sipahiler askerî sınıfın mensupları olup ölümleri halinde onların askerî statüleri oğullarına geçmekteydi. Bu statünün gereği olarak ölen sipahilerin oğullarına babalarının dirliklerinin değerine göre timar verilmekteydi. Diğer taraftan timar tasarruf edenler farklı menşelerden gelmekteydiler. Bunların bir kısmı, yerel bey ailelerine mensup olup hem mâlikâne hem de timar mutasarrıfı idiler. Diğer bir kısım beylerbeyi ve sancakbeyi gibi kimselerin kulları veya re'âyâ kökenli olup savaşlarda veya sınır bölgelerinde gönüllü olarak yararlılık göstermeleri karşılığında kendilerine timar tevcih edilmişti⁷³.

Tahrir defterleri, özellikle icmal olanlar, herhangi bir bölgedeki timarlı sipahilerin isimleri, dirlik miktarları ve gelir sağlayan yerleşim yerleri hakkında değerli bilgiler sunarlar. 1455 yılına ait mufassal tahrir defterinde Artukabad kazası yerleşim yerlerinin divâni hisseleri ile birkaç yerin mâlikâne gelirleri timara kayd edilerek tamamı Dulkadirli hanedanından Devletyar b. Süleyman Beğ'e "hass" olarak tahsis edilmiştir⁷⁴. 1482 tarihli timar icmal defterinde Artukabad kazasının toplam 180620 akçe olan timar gelirleri kime tahsis edildiği belirtilmeksizin yine

⁷¹ Timar sistemi ve timar mutasarrıfları hakkında bkz., J. Dery, "Timar", *EI*, VIII (1939), s. 767-775; Nedim Filibovic, "Bosna-Hersek Timar Sisteminin İnkişafı", *İÜİFM*, 15/1-4 (1953), s. 155-188; Barkan, "Timar", *İA*, XII/1 (1972), s. 286-333; İnalçık, *a.g.e.*, 1973, s. 104-118; Gyula Kaldy-Nagy, "Timar Sisteminin Macaristan'da Tarımsal Üretime Katkısı", *T.T.K. Belleten*, XXXVIII (1974), s. 499-508; N. Beldiceanu, *XV ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Devletinde Timar* (çev. M. A. Kılıçbay), Ankara 1985; Douglas A. Howard, *The Ottoman Timar System and Its Transformation, 1563-1656*, Doktora Tezi, Indiana University, Bloomington, U.S.A. 1987; Vera P. Moutafchieva, *a.g.e.*, s. 1-60.

⁷² İnalçık, *a.g.e.*, 1973, s. 108-109.

⁷³ İnalçık, *a.g.e.*, 1973, s. 114; Moutafchieva, *a.g.e.*, s. 37-41.

⁷⁴ BOA. TD 2, s. 364-425.

“hass” olarak ayrıldığı görölmektedir⁷⁵. 1485 yılına ait mufassal tahrir defterinde kazanın bütün timar gelirleri Dulkadirli hanedanından Alâüddeve Bey’e “hass” olarak yazılmıřtır⁷⁶. 1519 yılı timar icmal defterine göre kazanın bütün timar gelirleri (234953 akçe), “hass” olarak Ali Beğ b. Şeşşuvâr Zülkadri’ye tahsis edilmiřtir⁷⁷. Bütün bu bilgiler bize 1455-1520 yılları arasındaki dönemde Artukabad kazasının timar gelirlerinin “hass” olarak Dulkadirli hanedanı mensuplarına aktarıldığını göstermektedir.

1520 yılı mufassal tahrir defterinde Artukabad kazasında timar gelirlerinin kime veya kimlere tahsis edildiğine dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır⁷⁸. Muhtemelen bu tarihte kazanın timara ayrılan vergi gelirleri Dulkadirli hanedanından Ali Beğ b. Şeşşuvâr Bey’in hassı idi. 1522 yılında Dulkadir-oğulları Beyliği’nin ilhakı⁷⁹ ile birlikte, Artukabad kazası timar gelirleri “ze’âmet” ve “timar” şeklinde zâimlere ve sipahilere dağıtılmaya başlandı. 1530 yılında hazırlanan 387 numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm mufassal icmal tahrir defterine göre, Artukabad kazasında 42 köy ve 2 mezra’anın divânî vergi gelirleri padişah hassına; 26 köy, 25 mezra’a ve 3 tuzlanın divânî vergi gelirleri ise ze’âmet ve timara aktarılmıřtı⁸⁰. 1562 yılına ait icmal tahrir defteri, 26 timara karşılık 29 timar mutasarrıfı ile birlikte 5 ze’âmet sahibinin isimlerini ve akçe olarak dirlik miktarlarını vermektedir⁸¹. 1575 yılı icmal defteri ise sadece timar tasarruf eden toplam 35 kişinin isimleri ve dirlik miktarlarını kaydetmektedir⁸². Bu rakamlardan 1562-1575 döneminde timar tasarruf edenlerin sayı bakımından biraz artığı görölmektedir.

1522 sonrası dönemde Artukabad kazasında timar tasarruf edenlerin kimler olduğu veya menşelerinin ne olduğu meselesine gelince, timar sahiplerinin isimleri, unvanları ve babalarının isimleri üzerinde yapılacak bir inceleme bu hususta bir takım yorumlar yapmaya imkan verecektir. 1562 yılı icmal defteri kayıtlarına göre, toplam 29 timar mutasarrıfından 3’ünün bey evlâdı (Saraç Ali Bey’in oğulları Aydın, Ahmed ve Emir), 1 diğerinin ise çavuş oğlu olduğu anlaşılmaktadır. Görev unvanı bakımından ise 1 çeribaşı, 9 çavuş, 1 katip, 1 kethüda ve 1 yeniçeri olmak üzere toplam 13 görev unvanı taşıyan timar mutasarrıfı bulunmaktadır (bkz., Ek 3a). 1575 yılı icmal defterinde kayıtlı toplam 35 timar erbabından 2’sinin zâim evlâdı (zâim Ali oğlu Musa ve zâim Hüseyin oğlu Ali), diğer 2’sinin çeribaşı oğlu (çeribaşı Hızır oğulları Yahya ve Süleyman), 1’inin kâdı oğlu (kâdı Mustafa oğlu İbrahim), 1 diğerinin ise çavuş oğlu (Emir Çavuş oğlu Ahmed) olduğu görölmektedir. Görev

⁷⁵ BOA. TD 15, s. 4-6.

⁷⁶ BOA. TD 19, s. 257-278.

⁷⁷ BOA. TD 98, s. 195-196.

⁷⁸ BOA. TD 79, s. 357-385.

⁷⁹ Bu beyliğin Osmanlı’ya ilhakı hakkında bkz., Refet Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, Ankara 1989, s. 99 vd.

⁸⁰ BOA. TD 387, s. 482-486.

⁸¹ BOA. TD 339, s. 191-200.

⁸² TKGM. KKA. TD 261, s. 4b-10b.

unvanı açısından ise 1 solak, 2 çavuş, 2 kethüda ve 1 yeniçeri olmak üzere toplam 6 unvanlı timar mutasarrıfı bulunmaktadır (bkz., Ek 3b).

Bu bilgilere dayanarak 1522 sonrası dönemde Artukabad kazasında timar tasarruf edenlerin menşeleri hakkında şu değerlendirmeleri yapmak mümkündür. İlk olarak, 1562 yılı kayıtlarına göre, bölgedeki timar mutasarrıflarından üçü bir yerel beyin evladı, biri askerî sınıf mensubunun oğlu olarak timar tasarruf etmektedir. Kalan timar erbabının ise muhtemelen savaşlarda yararlılık gösteren re'âyâ kökenli kimseler olduğu anlaşılmaktadır. İkinci olarak, 1575 yılı kayıtlarına göre, hiçbir yerel beyin evladı timar tasarruf etmemektedir. Bölgedeki timar erbabından sadece dördü askerî sınıf mensuplarının oğullarıdır. Gerilen kalan büyük çoğunluğun ise muhtemelen savaşlarda yararlılık gösteren re'âyâ kökenli kimseler olduğu sanılmaktadır. Son olarak, 1562 ve 1575 yılları timar kayıtlarından Artukabad bölgesinde güçlü yerel bağları olan timar mutasarrıfı yerine devlete bağlı ve re'âyâ menşeli tipik Osmanlı sipahisinin mevcut olduğu tespit edilmektedir⁸³.

Tipik Osmanlı sipahisi konumunda olan Artukabad kazası timarlı sipahilerinin tasarruf ettikleri dirlik gelirlerinin zamanla değiştiği görülmektedir. Timar dirliklerinin gelir kategorilerine göre dağılımını gösteren Tablo 5'e göre, 3000 akçenin altında 1562'te 2, 1575'te 10 timar mevcutken her iki yılda 3000 ila 10000 akçe arasındaki timarlarda aşırı bir yığılma gözlenmektedir. Timarların gelir düzeylerindeki bu farklılık, onların ortalama büyüklüklerinde de açıkça görülmektedir. 1562'de ortalama timar dirliği 6067.19 akçe iken, 1575'te 4927.08 akçe civarındadır. Bu ortalama rakamlardan 1562-1575 döneminde dirlik miktarlarının önemli ölçüde gerilediği ve timarlı-sipahilerin geçimlerinin ziyadesiyle daraldığı anlamı çıkarılmamalıdır. Zira 1562 yılı timar dirliklerinden üçü müşterek timar olup ikişer sipahi tarafından tasarruf olunmaktadır. Bu durum hesaba katıldığında timarlı sipahi başına düşen ortalama dirlik miktarı 1562'de 5439.55 akçe olmaktadır. Bu yeni duruma göre, 1562-1575 döneminde timarlı sipahi başına düşen ortalama dirlik miktarı 5439.55 akçeden 4927.08 akçeye düşmüş demektir. Bu da istatistikî olarak yaklaşık 500 akçelik bir azalmayı ifade etmektedir. Artukabad kazasındaki bu ortalama dirlik rakamlarını, aynı dönemde Tokat'inki ile kıyasladığımızda, Artukabad timarlı sipahisinin daha müreffeh bir hayat yaşadığı söylenebilir (Artukabad 1562'de 5439.55 akçe, 1575'te 4927.08 akçe; Tokat 1562'de 2534.49 akçe, 1574'te 3454.45 akçe)⁸⁴.

⁸³ Yapılan yeni çalışmalara göre, komşu Tokat ve Amasya kazalarında 1574 yılına kadar güçlü yerel bağları olan timar mutasarrıfları kademeli olarak tasfiye edilerek yerlerine devlete bağlı ve re'âyâ menşeli kimselerin timarlı sipahi oldukları görülmektedir (bkz., Açıkel, *a.g.t.*, s. 139-141; Özel, *a.g.t.*, s. 114-115).

⁸⁴ Açıkel, *a.g.t.*, s. 143.

Tablo 5. Timar dirliklerinin gelir seviyelerine göre dağılımı, 1562-1574

Yıllar	1562		1575	
	sayı	%	sayı	%
0-1999	0	0	2	5.71
2000-2999	2	7.69	8	22.85
3000-3999	7	26.92	6	17.14
4000-4999	4	15.38	4	11.42
5000-5999	5	19.23	5	14.28
6000-9999	6	23.07	7	20
10000 ve üzeri	2	7.69	3	8.57
Toplam	26		35	
Toplam dirlik miktarı (akçe)	157747		172448	

Timarlı sipahilere dirlikleri dışında, mâlikâne tasarruf eden şahıslar gibi, köylerde kendilerinin ve hayvanlarının ihtiyaçları için “hasşa çiftlik” adıyla bilinen topraklar tahsis edilmişti⁸⁵. Bir hasşa çiftliğe sahip olan sipahi, onu ya kendisi bizzat işler veya bir ortakçıya ya da bir köylü çiftçiye ektirirdi⁸⁶. Yukarıda “Köylüler ve göçebeler” alt başlığı altında verilen Tablo 2’de gösterildiği üzere, Artukabad kazasında hasşa çiftliklerin toplam miktarı 1455’te 6.5, 1485’te 7, 1520’de 4, 1574’te 3.5 çiftlik civarındaydı. Bu çiftliklerin köylere dağılımı dikkate alındığında, kazada pek çok köyde hasşa çiftlik olmadığı anlaşılmaktadır. Örneğin, 1455 yılında 6.5 çiftliğe karşılık 67 köy bulunmaktaydı. Diğer taraftan timarlı sipahi başına düşen hasşa çiftlik miktarı da zamanla gerilemiştir. Bu bakımdan 1562 yılında tahminen 4 hasşa çiftliğine karşılık 29 timarlı sipahi varken 1575’te 3.5 hasşa çiftliğine mukabil 35 sipahi bulunmaktaydı. Bu durumda 1562’de sipahi başına 0.13 hasşa çiftlik, 1575’te 0.1 hasşa çiftlik düşmektedir.

Son olarak, timarlı sipahi oğullarının tarımsal üretimle ilişkisine gelince, onların bir kısmının da normal re’âyâ gibi resm-i çift sistemi çerçevesinde toprak tasarruf ettiği görülmektedir. Bu bakımdan 1574 yılı mufassal tahrir defteri Artukabad kazasında 4 sipahi-zâde kayd etmektedir ki bunlardan birinin üzerine yarım çiftlik toprak yazılmıştır⁸⁷. Bu yüzden de toprak ve öşür vergilerine tabi olmuştu⁸⁸.

⁸⁵ Bu hususta 1574 tarihli Rûm eyâleti kanunnâmesinin ilgili maddesi “Ve karyede yazılı olan hasşa çiftlikler ki karye sipahileri zapt edegelmişlerdir...” şeklindedir (bkz., TKGM. KKA. TD 12, s. 3a).

⁸⁶ Cook, *a.g.e.*, s. 73-74; İnalçık, *a.g.m.*, 1960, s. 32-33; Aynı yazar, *a.g.b.*, 1994, s. 117-118; Moutafchieva, *a.g.e.*, s. 56.

⁸⁷ TKGM. KKA. TD 12, s. 218a.

⁸⁸ Bu hususta 1520 tarihli Rûm eyâleti kanunnâmesinde “Ve bazı sipahî tayifesi ve sipahîzâde (...) ellerinde kadimlik bermüceb-i hüccet-i şer’iyye çiftlikleri olup humsin ve resmin virmek üzere kaydolunmuşdur...” şeklinde bir madde yer almaktadır (bkz., Yediıldız, *a.g.e.*, s. 155).

III. SONUÇ

1455-1575 yılları arasında Artukabad kazası sosyal yapısı hakkında tapu-tahrir defterleri kayıtlarına dayalı olarak yapılan bu kısa analizden bazı sonuçlar çıkarmak mümkündür. Evvela, 15-16. yüzyıllar Artukabad kır toplumu dört ana gruptan meydana gelmekteydi: 1- Köylüler ve göçebeler, 2- Dinî ve sosyal alanda hizmet veren görevliler, 3- Mâlikâne sahipleri, 4- Timar sahipleri. Bu gruplar aynı toplumun bütünleyici parçaları oldukları için birçok yönden birbirleriyle etkileşim halinde bulunuyorlardı.

İkinci olarak, köylüler ve göçebeler, Artukabad kazasında toplumun en önemli ve en kalabalık kesimini oluşturmaktaydı. İncelenen dönemde köylülerin önemli bir nüfus artışı (1677 neferden 6361 nefere veya yaklaşık 3.5 kat artış) kaydettikleri ve müslümanların dönem boyunca büyük çoğunluğu oluşturdukları görülmektedir (1455'te % 85.09 / % 14.90; 1574'de % 88.86 / % 11.13). 1520-1575 döneminde İlbeyli Türkmenleri'ne ait bazı cemaatlerin Artukabad kazasına tâbi olarak kayd edildiği ve bunların da önemli bir nüfus artışı yaşadığı tespit edilmiştir (1520'de 159 hane ve 34 mücerred nüfustan 1575'te 444 hane ve 453 mücerrede).

Köylülerin toprakla ilişkileri, bölgedeki ekilebilir toprakların büyüklüğü ve nüfus yoğunluğu arasındaki olası korelasyon bakımından ele alındığında, 1455-1574 dönemi boyunca yerleşim yeri başına düşen ortalama toprak miktarı %10.57 artarken, yerleşim birimi başına düşen hane sayısının yaklaşık iki kat arttığı görülmektedir. Hane başına düşen ortalama tarım toprağı kademeli olarak 0.5 çiftlikten 0.27 çiftliğe gerilemektedir. Ayrıca topraksız köylülerin (cabalar) sayısı fevkalade bir artış (391 cabadan 1735 cabaya) göstermektedir. Bu sonuçlar, kaza genelinde tarım topraklarındaki büyümenin nüfus artışının oldukça gerisinde kaldığını, hızlı nüfus artışı nedeniyle hane başına düşen tarım topraklarının zamanla azaldığını ve çiftçilerin ekonomik olarak gittikçe fakirleştiğini ortaya koymaktadır.

Üçüncü olarak, dinî ve sosyal alanda kısmî veya tam vergi muafiyetiyle hizmet veren ve "askerî" sınıf kapsamında sayılan personel, Artukabad kaza toplumunun ikinci önemli grubunu oluşturmaktaydı. Bu grup içinde en önde gelenler zaviye veya tekkede yaşayan şeyhler ve dervişlerdi. İncelenen dönemde Artukabad kazasında sadece bir zâviye bulunmakta ve zaviyenin giderleri birkaç köyün mâlikâne ve divânî gelirleriyle karşılanmaktaydı. 1574'te zâviye personelinin sayısı 60 civarındaydı. Bu grup içinde yer alan diğer görevliler, köylerde günlük ibadet ve dinî eğitim hizmetlerini yürüten imam, hatip ve müezzinlerdi. Bunların toplam sayısı, 1455'te 23, 1485'te 29, 1520'de 4, 1574'de 3 civarındaydı ve köylerin büyük çoğunluğunda resmî din görevlisi bulunmuyordu. Resmî din görevlisi olmayan yerlerde muhtemelen "fakih" ve "şeyh" unvanlı kimseler yerel halkın maddî desteği ile fahrî olarak hizmet yapmaktaydılar. Kazada yaşayan İlbeyli Türkmenleri'nin her kışlağında ise bir imam bulunmaktaydı.

Dördüncü olarak, Artukabad bölgesinde toplumun diğer önemli zümresi mâlikâne hissesi tasarruf eden şahıs veya ailelerdi. Osmanlı öncesi Türk-İslam devletlerinde mevcut mâlikâne rejiminin Osmanlılar zamanında mâlikâne-divânî sistemi şeklinde yeniden yapılandırılması ve bazı yerel ailelerin mülk topraklarını

muhafaza etmelerine bakılarak Osmanlı dönemi mâlikâne sahiplerinden en azından bir kısmının köklerinin Anadolu Selçukluları ya da beylikler devirlerine kadar uzandığı ileri sürülebilir. Bu ailelerin mâlikâne hissesi alma haklarına Selçuklu ve beylikler devirlerinde ya “hazineden toprak satın alma” ya da “sultan veya emirden temlik” yoluyla ulaştıkları, Osmanlı sultanlarının da meşru idareciler tarafından verilen bu hakları kabul ettikleri görülmektedir.

Artukabad kazasında mâlikâne hisselerinin dağılımı açısından 1455-1574 arasındaki dönemde önemli değişiklikler olmuştur. İlk olarak, devletin 1470’lerde mâlikânelere yaptığı müdahalenin tesirleri ve miras yoluyla hisselerin giderek küçülmesi nedenleriyle mâlikâne sahiplerinin hisselerini vakıflara aktardıkları görülmektedir. Bu da mâlikâne mutasarrıfı şahıs ve ailelerin sayısının az da olsa azalmasına (21 kişiden 19’a) sebep olmuştur. İkinci olarak, incelenen dönemde mâlikâne hisseleri timara dönüştürülen yerleşim birimi sayısında artış görülmüştür. Son olarak, kısmen mâlikâne sahipleri veya tamamen re’âyâ tarafından işletilen mâlikâne çiftlikleri zamanla normal re’âyâ topraklarına dönüştürülmüştür. Diğer taraftan bu çiftliklerin azlığı Artukabad bölgesinde büyük toprak sahiplerinin olmadığına bir delil olarak kabul edilmelidir.

Son olarak, Artukabad kazasında toplumun son önemli zümresi, timar sahiplerinden meydana gelmekteydi. Tahrir kayıtları, 1455-1522 yılları arasındaki dönemde Artukabad kazasının timar gelirlerinin “hass” olarak Dulkadirli hanedanı mensuplarına aktarıldığını göstermektedir. 1522-1575 döneminde, timar gelirleri 1562’de 29 timarlı sipahi ile birlikte 5 ze’âmet sahibine 1575’de ise 35 timarlı sipahiye tahsis edilmiştir. Timarlı sipahi başına düşen ortalama dirlik miktarı 1562’de 5439.55 akçe, 1575’te 4927.08 akçe civarındadır. Kaza timarlı sipahilerin isimleri, unvanları ile babalarının isimleri ve unvanlarına ait bilgilerden onların ekserisininin re’âyâ kökenli tipik Osmanlı sipahisi oldukları kanaati hasıl olmaktadır.

KAYNAKLAR

1-Arşiv Kaynakları

BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) TD (Tapu Defteri) 2 (1455 yılı), s. 364-425; BOA. TD 19 (1485 yılı), s. 247-278; BOA. TD 79 (1520 yılı), s. 357-385; BOA. TD 15, s. 4-5; BOA. TD 98, s. 195-196; BOA. TD 387, s. 482-486; BOA. TD 339, s. 191-200.

TKGM (Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü). KKA (Kuyud-ı Kadime Arşivi). TD (Tapu Defteri) 12 (1574 yılı), s. 211b-245a; TKGM. KKA. TD 14 (1574 yılı); TKGM. KKA. TD 261 (1574 yılı), s. 4b-10b; TKGM. KKA. TD 238, s. 77b-80b; TKGM. KKA. TD 16 (1575 yılı), s.3a-29b.

2- Müracaat Eserler

Türkiye Cumhuriyeti Dahiliye Vekâleti. (1928). Son Teşkilat-ı Mülkiyede Köylerimiz Adları, İstanbul.

Türkiye Cumhuriyeti Dahiliye Vekâleti. (1933). Köylerimiz, İstanbul.

Tokat İl Haritası (1/275000 ölçekli)

Tokat İl Yıllığı. (1973), Ankara.

Yurt Ansiklopedisi, C. 9, İstanbul 1982.

3- Kitap ve Makaleler

Açıkel, Ali, "A Study of the Regulations Concerning the Timar System in the General Law Codes (Kanunnâmes) of Bayazid II and Selim I", Yüksek Lisans Tezi, Department of Middle Eastern Studies, the University of Manchester, Manchester, 1995, UK.

_____, Changes in Settlement Patterns, Population and Society in North Central Anatolia: A Case Study of the District (kaza) of Tokat (1574-1643), Basılmamış doktora tezi, Manchester Üniversitesi, İngiltere 1999.

_____, "XIV-XVI. Yüzyıllarda Tokat Zâviyeleri", Pax Ottomana Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç (edit., Kemal Çiçek), Haarlem-Ankara 2001, s. 229-263.

Afyoncu, Erhan, "Ulu Yörük (1485-1574)", Anadolu'da ve Rumeli'de Yörükler ve Türkmenler Sempozyumu Bildirileri (Haz., Tufan Gündüz), Tarsus 2000, s. 1-7.

Akdağ, Celâli İsyancıları. Türk Halkının Dirlik Düzenlik Kavgası, İstanbul 1975.

_____, Türkiye'nin İktisadî ve İctimâî Tarihi, I-II, İstanbul 1971.

Akgündüz, Ahmet, Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, I-VIII, İstanbul 1990-1994.

Akyılmaz, Gül, "Osmanlı Devletinde Reaya Kavramı ve Devlet-Reaya İlişkileri", Osmanlı (Editör: Kemal Çiçek ve Cem Oğuz), 4, Ankara 1999, s. 40-54.

Bakan, Ö. L., "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, II/2, s. 224.

_____, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Çiftçi Sınıflarının Hukukî Statüsü", Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eserler, İstanbul 1980, s. 725-788.

_____, "Timar", İslam Ansiklopedisi(İA), XII/I, İstanbul 1972, s. 313.

_____, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolanizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler, I: İstila Devirlerinin Kolanizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", Vakıflar Dergisi (VD), II (1942), s. 279-386.

_____, "Türk-İslam Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller: Mâlikâne-Divânî Sistemi", Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası (THİTM), II (1939), s. 119-184.

_____, XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları, Kanunlar I, İstanbul 1943.

Beldiceanu-Steinherr, Irene, "Fiscalite et Formes de Possession de le Terre Arable dans L'Anatolie Préottomane", JESHO, XIX (1976), s. 233-322.

Beldiceanu, N., "Recherches sur la Réforme Foncière de Mehmed II", Acta Historica, IV (1966), s. 27-39.

_____, XV ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Devletinde Timar (çev. M. A. Kılıçbay), Ankara 1985.

Berktaş, Halil, "The Search for Peasant in Western and Turkish History / Historiography", JPS, 18/3-4 (1991), s. 109-84.

Cook, M., Population Pressure in Rural Anatolia, 1450-1600, London 1972.

Cvetkova, Bistra, "Sur Certaines Reformes du Régime Foncier au Temps de Mehmed II", JESHO, VI (1963), s. 104-120.

Demir, Aydoğan, "Kanunî Sultan Süleyman'ın Terki Salât Edenlerle İlgili Fermânı", Tarih İncelemeleri Dergisi, II (1985), s. 46-53.

- Deny, J. "Timar", EI, VIII (1939), s. 767-775.
- Düzdağ, M. Ertuğrul, Şeyhülislam Ebusuüd Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı, İstanbul 1972.
- Emecen, Feridun M., "Osmanlılar'da Yerleşik Hayat Şehirliler ve Köylüler", Osmanlı (Editör: Kemal Çiçek ve Cem Oğuz), 4, Ankara 1999, s. 91-97.
- Faroqhi, Suraiya, "Agriculture and Rural Life in the Ottoman Empire (ca 1500-1878). A Report on Scholarly Literature Published between 1970 and 1985", New Perspectives on Turkey, I (1987), s. 3-34.
- _____, "Ankara ve Çevresindeki Arazi Mülkiyetinin ya da İnsan-Toprak İlişkilerinin Değişimi", Tarih İçinde Ankara, Eylül 1981 Seminer Bildirileri (Haz. Erdal Yavuz, Ümit N. Uğurel), Ankara 1984, s. 64-71.
- _____, "Rural Society in Anatolia and the Balkans During the Sixteenth Century, I", Turcica, IX/1 (1977), s. 161-195.
- _____, "Rural Society in Anatolia and the Balkans During the Sixteenth Century, II", Turcica, XI (1979), s. 103-153.
- _____, Coping with the State. Political Conflict and Crime in the Ottoman Empire, 1550-1720, İstanbul 1995.
- _____, Peasants, Dervishes and Traders in the Ottoman Empire, London 1986.
- _____, Towns and Townsmen of Ottoman Anatolia-Trade, Crafts and Food Production in an Urban Setting, 1520-1650, Cambridge 1984.
- Filibovic, Nedim, "Bosna-Hersek Timar Sisteminin İnkişafı", İÜİFM, 15/1-4 (1953), s. 155-188.
- Göde, Kemal "XIV. Yüzyılda Tokat / Eratnalılar Hâkimiyetinde Tokat", Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986), Ankara 1987, s. 17-22.
- Howard, Douglas A., The Ottoman Timar System and Its Transformation, 1563-1656, Doktora Tezi, Indiana University, Bloomington, U.S.A. 1987.
- Imber, Colin, Ebu's-su'ud: The Islamic Legal Tradition, Edinburgh 1997.
- İnalçık, Halil, "Köy, Köylü ve İmparatorluk", V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi. Tebliğler, (M.Ü. Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi, İstanbul 21-25 Ağustos 1989), Ankara 1990, s. 1-11.
- _____, "The Çift-Hâne System and Peasant Taxation", École des Hautes Étudés en Sciences Sociales'da sunulan bildiri, Paris, June 1992.
- _____, "The Ottoman state: Economy and Society, 1300-1600", An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914, (Edit., Halil İnalçık ve Donald Quataert), Cambridge 1994, s. 143-154.
- _____, "Çiftlik", Encyclopedia of Islam (EI²), II (1960), s. 32-33.
- _____, "Çift-Resmi", EI², II (1960), s. 32.
- _____, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsümü", Belleten, XXIII/91 (Ankara 1959), s. 575-610.
- _____, The Ottoman Empire. The Classical Age, 1300-1600, (İng. çev. N. Itzkovitz and C. Imber), London ve New York 1973.
- _____, Studies in Ottoman Social and Economic History, London 1985.
- Kaldy-Nagy, Gyula, "Timar Sisteminin Macaristan'da Tarımsal Üretime Katkısı", T.T.K. Belleten, XXXVIII (1974), s. 499-508.

Moutafchieva, Vera P., *Agrarian Relations in the Ottoman Empire in the 15th and 16th Centuries*, New York 1988.

Ocak, A. Y. ve S. Faroqhi, "Zâviye", İA, XIII (1985), s. 468-76.

Ocak, Ahmet Yaşar, "Zâviyeler", VD, XII (1978), s. 247-69.

Öz, Mehmed, *Population, taxation and Regional Economy in the District of Canik (According to Ottoman tahrir Defters, 1455-1576)*, Doktora tezi, University of Cambridge, Cambridge, U.K (İngiltere) 1990, s. 115-118.

_____, "Tahrir Defterlerine Göre Vezirköprü Yöresinde Malikâne Divanî Sistemi", VD, XXIII (1994), s. 229-241.

_____, XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı, Ankara 1999.

Özel, Oktay, "XV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunda 'Hâriç Raiyyet'", Türk Dünyası Araştırmaları (TDA), 43 (1986), s.159-71.

_____, XV-XVII. Yüzyıllarda Anadolu'da Kırsal (Ziraî) Organizasyon: Köylüler ve Köyler, Yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara 1986.

_____, *Changes in Settlement Patterns, Population and Society in Rural Anatolia: A Case Study of Amasya (1576-1642)*, Doktora tezi, University of Manchester, Manchester, U.K 1993.

Pürlü, Kadir, *Sivas'ta İlbeli Türkmenleri I*, Sivas 2002.

Sertoğlu, Mithat, "Osmanlı İmparatorluğu'nda XV. ve XVI. Asırlarda Girişilen Toprak Reformları", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, 35 (1970), s. 68-71.

Şimşirgil, Ahmet, *Osmanlı Taşra Teşkilatında Tokat (1455-1574)*, Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 1990.

Tabakoğlu, Ahmet, "Osmanlı İctimaî Yapısının Ana Hatları", Osmanlı (Editör: Kemal Çiçek ve Cem Oğuz), 4, Ankara 1999, s. 21-24.

Turan, Osman Selçuklular ve İslamiyet, İstanbul 1971, s. 81-84.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Osmanlı Tarihi I*, Ankara 1982

_____, "Hacı İvaz Paşa'ya Dair", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi(İÜEFTD), XIV (İstanbul 1959), s. 25-40.

Venzke, Margaret L, "Aleppo's Mâlikâne-Divânî System", *Journal of American Oriental society*, 106 (1986), s. 451-469.

Yediyıldız, Bahaeddin, "Osmanlı Toplumu", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, I*, (Editör: E. İhsanoğlu), İstanbul, s. 441-470.

_____, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi (1455-1613)*, Ankara 1985.

Yinanç, Refet, *Dulkadir Beyliği*, Ankara 1989.

EKLER

Ek 1: 1574'te Artukabad Kazasına Tabi Olan İlbeyli Türkmenleri

(TKGMA. KKA. TK 16 Defter-i Yörükân-ı Sivas, s. 2b-14b)

Kışlak (K) / Cemaat (C) adı	Nefer		Hasıl (akçe)	Resm-i kara* (akçe)	Resm-i cev?	Resm-i Dûd+	Adet-i Ağnam (akçe)	Bâd-ı heva+ar usâne (akçe)
	H	M						
Ali Deresi (K)	6	2	170	26	8	12	94	30
Halkalı (C)	13	6	340	78	24	36	168	34
Karasofu (K)	45	44	3171	273	84	126	2498	190
Pir İshak (K)	15	17	464	104	32	48	180	80
Kızık (K)	29	22	1818	247	52	87	1304	122
Danişmendlü/İl yasoğlanı (K)	24	28	1669	156	48	72	1290	103
Virancık (K)	32	8	1908	208	64	96	1400	140
Koruluk (K)	19	20	1536	117	38	55	1245	81
Çiftlik (K)	23	18	1840	195	60	90	1375	120
Karacaçay (K)	26	32	1815	182	58	87	1366	122
Çeğik? (K)	16	20	1488	130	34	51	1193	80
Madas? (K)	43	43	3226	286	88	132	2550	170
Gökdere (K)	17	19	1395	65	30	45	1220	45
Kilisa? (K)	37	53	2988	260	74	111	2383	160
Uzundura? (K)	33	43	2937	299	66	99	2328	145
Serhane? (C)	15	10	396	91	28	42	175	60
Kızılöz, (K)	22	41	2790	195	50	75	2280	170
Fınducak, (K)	4	3	111	52	8	12	24	16
Alaca (K)	25	24	1765	221	54	81	1292	127
Toplam	444	53	31827	3185	900	1357	24365	1995

Kısaltmalar: H=Hane; M=Mücerred.

* Koyunu olmayanlardan hâne başına 13 akçedir. ? Hane başına 2 akçedir. + Hane başına 3 akçedir.

EK 2: Artukabad Kazası Mâlikâne Gelir Mutasarrıfları

Kısaltmalar: tb: tâbi; mz: mezra'a; zv: zâviye; D: Divanî; M: Mülk; MÜV: Mülk vakıf;

T: Timar; V: Mâlikâne Vakıf ; +: Aynı şahıs veya vakıf tarafından tasarruf ediliyor

Tarih/Kaynak	1455/ TD 2	1485/ TD 19	1520 / TD 79	1574 / KKA. TD 12
Köy ve mezra adı	Gelir sahipleri	Gelir sahipleri	Gelir sahipleri	Gelir sahipleri
Yahyaköy mz tb. Avara		boş	boş	mülk-i evlad- 1 Paşa Bayezid (M)
Yeniköydivan 1 mz tb. Kızılca		boş	Mülk-i Dursun v. Adil (M)	+ (M)
Çiftlik mz tb. Salusaray		Mülk-i Hoca Hasan b. İsa (M)	+ (M)	+ (M)
Mevdudnadiv anı mz tb. Kızık		½ mülk-i Mehmed b. Tacüddin (M)	½ mülk-i Mehmed b. Tacüddin, ½ timar (M/T)	½ mülk-i Abdullah v. Mehmed, ½ Seyfeddin zv (M/V)
Bağsıyan nd Bahşıyandiva nı mz tb. Hudadad		½ mülk-i Turahan b. Şeyh Ahmed, ½ mülk-i evlad-ı İzzeddin ve Süleyman (M)	+ (M)	+ (M)
Hacıköy mz. tb. Fineze				Vakf-ı evlad-ı Mahmud Çelebi(MÜV)
Hamzaköyü mz tb. Salusaray		Mülk-i İlaldı Hatun hatun-ı Mehmed Paşa (M)	+ (M)	Vakf-ı evlad-ı Han Mehmed b. Seydi Ali (MÜV)
Badamlu		½ vakf-ı Mehmed Fakih b. Abdullah Fakih (MÜV)	+ (MÜV)	+ (MÜV)
Mansur mz tb. Fineze		Vakf-ı Mahmud Çelebi b. Mahmud Çelebi (MÜV)	+ (MÜV)	+ (MÜV)
Tomabulak mz tb. Danişmendlü		½ Vakf-ı evlad-ı Pazarlu Beğ (MÜV)	+ (MÜV)	+ (MÜV)
Gelbular mz tb. Salusaray		boş	Vakf-ı Medine(V)	+ (V)
Hallac? mz tb. İtak			Veled Kabilü zv (V)	+ (V)

Sivri mz tb. Tuzla			Vakf-1 Medine-i şerife (V)	+ (V)
Aksekü mz tb. Silisözü		Doğan Emirci zv (V)	+ (V)	+ (V)
Boğazkesen mz tb. Hudadad		Ahi Paşa hangahı (V)	Vezir hangahı (V)	+ (V)
Çırdak mz tb. Salusaray		2/3 Vakf-1 Medine-i şerife, 1/3 Vakf-1 ashab-ı Kehf (V)	+ (V)	+ (V)
Kusuncukdivanı mz tb. Kızılca		Meknun hangahı (V)	+ (V)	+ (V)
Mihmadbeğ mz. tb. Artukabad		½ Vakf-1 Medine-i şerife, ½ Hoca Seyfeddin hangahı (V)	+ (V)	+ (V)
Sivrikilise divanı mz tb. Kızılca		½ Meknun hangahı, ½'nin 5 sehimden 2 sehim mülk-i Çırac Sinan'a (V)	+ (V/M)	+ (V)
Seydi/Gök mz tb. Seydiömer	boş	Seydi Ömer zv (V)	+ (V)	+ (V)
Bayatlı mz tb. Salusaray	Evlad-ı Abdulhadi (M)			
Şeyh Kızıuk Çağcah	Hacı Ali Tatar (M)	boş	boş	boş
Aydoğdu	İbrahim kethüda oğlu İsmail (M)	-	-	-
Musa	Mustafa Beğ v. Yıldızlı (M)		boş	boş
Gelamicdivanı mz tb Silisözü	½ Tokat kadısı Sinan Acem, ½ Mehmed Paşa v. Yıldızlı (M)	Tamamı Fatıma Hatun binti Mehmed Paşa Yıldızî (M)	+ (M)	+ (M)
Suğluk mz tb. Çiftlik	Süleyman Kassab (M)	Mülk-i evlad-ı Hacı Emir (M)	+ (M)	+ (M)
Kösürük	Evlad-ı Mahmud Çelebi (M)	Evlad-ı Mahmud Çelebi ve Emir Mahmud Çelebi (M)	+ (MÜV)	+ (MÜV)
Danişmendlü	Mehmed Paşa Yıldızlı (M)	Vakf-1 evlad-ı Fatıma Hatun binti Mehmed Paşa Yıldızî (MÜV)	+ (MÜV)	+ (MÜV)
	Evlad-ı Pazarlı Beğ (M)	½ Vakf-1 evlad-ı Pazarlı Beğ, ½ Vakf-1 türbe-i Ahmed Çelebi b. Emir (MÜV/V)	+ (MÜV/V)	+ (MÜV/V)

Ortaviran	4/3 Kutlu Melik kızı Cilfek, 1/4 evlad-ı Pir Hamid Fakih (M)	boş	iki baştan (T)	iki baştan timar (T)
Yeni tb. Silisözü	Ali Beğ b. Müşalim (M)	boş	iki baştan (T)	iki baştan (T)
Yakubçandır	Hatun-ı Doğan gulâm-ı Hacı İvaz Paşa (M)	boş	iki baştan (T)	iki baştan (T)
Düvlecik	Duhterân-ı Emir Veled (M)	20 sehimden 13 sehim vakf-ı türbe-i Hatunşah Hatun binti Emir Veled Beğ (V)	+, 7 sehim timar (V/T)	+ (V/T)
Alparçin	5/8 Ahmed Beğ zv, 3/8 Veled-i Pir Ahmed, Veled-i Emir Ahmed, Ahmed Çelebi (M)	½ ve 1/3 Hamza Beğ imareti, 2/3 vakf-ı mescid-i mahalle-i Dıraz (V)	+ (V)	+ (V)
Salusaray	Duhteran-ı Emir Veled (M)	2/3 Vakf-ı Medine-i şerife, 1/3 Vakf-ı ashab-ı Kehf (V)	+ (V)	+ (V)
Yakacık mz tb. Salusaray	Duhter-i Emir Veled (M)	2/3 Vakf-ı Medine-i şerife, 1/3 Vakf-ı ashab-ı Kehf (V)	+ (V)	+ (V)
Manaviranı? mz tb. Salusaray	Evlad-ı Abdulhadi (M)	Vakf-ı ebna-i Mevlana Muhyiddin b. Abdullah (MÜV)	+ (MÜV)	+ (MÜV)
Madas	Evlad-ı Pir Hamid Fakih (M)	Mevlana Hayreddin türbesi vakfı (V)	+ (V)	+ (V)
Dodurga	Hatun-ı Mahmud Çelebi v. Kabilü (M)	½ Kadı Hasan Darülhadisi, ½ mülk-i Bayram Hatun binti Mehmed Çelebi (V/MÜV)	+, ½ Vakf-ı evlad-ı İbrahim Çelebi b.Kabi (V/MÜV)	+ (V/MÜV)
Balçıkhisar	Evlad-ı Pir Hasan (M)	½ Malum Seydi zv (V)	+ (V)	+, ½ timar (V/T)
Depecik	½ Süleyman Beğ gulam-ı Yörgüç Paşa, ½ Şerefüddin zv (M/V)	½ nin 42 sehimden 10 sehim mülk-i verese-i Cenal Beğ, ½ Seyyid Şerefüddin hangahı (M/V)	+ (M/V)	+ (M/V)
Serdelü	Evlad-ı Hacı Halil Vakfı (MÜV)	boş	Vakf-ı evlad-ı Seyyid Ebu Talib İsfahanî (MÜV)	+ (MÜV)
Yeni tb. Silisözü	Ali Beğ b. Müşalim (T)	Hassa-i Kasım Beğ zâim-i Zile (T)	iki baştan (T)	iki baştan (T)
Kilisacık mz tb. Killik	Veled Kabilü zv (V)			
Killik	Veled Kabilü zv (V)		Boş	boş

Bedirkal'a	½ Ahi Evran zv, ½ türbe-i Selamet virane (V)	boş	Boş	½ Vakf-1 evlad-ı Gaybi (MÜV)
Hasan	Hoca Ali hangahı	Boş	iki baştan (T)	Hoca Ali hangahı
Karacaviran	Hoca Ali hangahı (V)	boş	iki baştan timar (T)	Seyfeddin hangahı (V)
Ahin	Vezir zv (V)	+ (V)	+ (V)	+ (V)
Akkarbansaray	Vakf-ı zaviye-i Lülü Ağa (V)	+ (V)	+ (V)	+ (V)
Alpuğur	Veled Kabilü zv (V)	+ (V)	+ (V)	+ (V)
Altuntaş	Ahi Paşa zv (V)	+ (V)	+ (V)	+ (V)
Arab	Seyfeddin . hankahı (V)	+ (V)	+ (V)	+ (V)
Avara	Ahi Paşa zv (V)	+ (V)	+ (V)	+ (V)
Ayazma tb	Veled-i Şeyh Çoban zv (V)	+ (V)	+ (V)	+ (V)
Beğtemür	Münir hangahı (V)	+ (V)	+ (V)	+ (V)
Behram	Hacı İvaz Paşa zaviye ve medresesi (V)	+ (V)	+ (V)	+ (V)
Bolos	Vakf-ı Medine-i şerife (V)	+ (V)	+ (V)	+ (V)
Buğatsaray	Vezir zv (V)	+ (V)	+ (V)	+ (V)
Bükdüz	Veled Kabilü zaviye (V)	+ (V)	+ (V)	+ (V)
Çakırı	Vakf-ı mescid, karbansaray ve pınar karye-i m. (V)	+ (V)	+ (V)	+ (V)
Çiftlik	Vakf-ı Medine-i şerife (V)	+ (V)	+ (V)	+ (V)
Dimeni	Vezir zv (V)	+ (V)	+ (V)	+ (V)
Dinar	Veled Kabilü zv (V)	+ (V)	+ (V)	+ (V)
Efke tb	Ahi Evran zv (V)	+ (V)	+ (V)	+ (V)
Eyrep /Erib	Vezir zv (V)	+ (V)	+ (V)	+ (V)
Fineze	3 sehim evlad-ı Kabilü, 1 sehim Münir zv (V)	+ (V)	+ (V)	+ (V)
Geçmiş mz tb. Sarsı	Veled Kabilü zv (V)	+ (V)	+ (V)	+ (V)
Gederik tb	Ahi evran zv (V)	+ (V)	+ (V)	+ (V)
Silisözü	Veled Kabilü zv (V)	+ (V)	+ (V)	+ (V)
Gideğaz	Veled Kabilü zv (V)	+ (V)	+ (V)	+ (V)
Heris tb	Ahi Evran zv (V)	+ (V)	+ (V)	+ (V)
Silisözü	Ahi Paşa zv (V)	boş	½ Vakf-1 Medine, ½ Ahi Paşa zv (V)	+ (V)

Hudadad	Halef hangahı (V)	+ (V)	+ (V)	+ (V)
İğdir	Ahi Paşa zv (V)	+ (V)	+ (V)	+ (V)
İsbolos Silisözü	Ahi Evran zv (V)	+ (V)	+ (V)	+ (V)
İtak	Veled Kabilü zv (V)	+ (V)	+ (V)	+ (V)
Karkın	Seyfeddin hankahı (V)	+ (V)	+ (V)	+ (V)
Kızık	Abdulvehhab Gazi zv (V)	+ (V)	+ (V)	+ (V)
Kızılcıca	5/6 Meknun hangahı, 1/6 Mevlevihane (V)	Meknun hangahı (V)	+ (V)	+ (V)
Kunduzlu	Ahi Paşa zv (V)	+ (V)	+ (V)	+ (V)
Kuşcu	Tatar Hacı Ali (V)	boş	Ahi Paşa zv (V)	Ahi Paşa zv (V)
Musa	Ahi Paşa zv (V)	+ (V)	+ (V)	+ (V)
Özendiğin	Ahi Paşa zv (V)	+ (V)	+ (V)	+ (V)
Salur	Ziyaeddin zv (V)	+ (V)	+ (V)	+ (V)
Sarsı	Veled Kabilü zv (V)	+ (V)	+ (V)	+ (V)
Silisözü (nefs)	Pir Mahmud vakfi be-mescid-i Gürhanı (V)	Vakf-ı türbe ve mescid (V)	+ (V)	+ (V)
Şeyhbeği	Veled Kabilü zv (V)	+ (V)	+ (V)	+ (V)
Tuzla	Vakf-ı Medine-i şerife (V)	+ (V)	+ (V)	+ (V)
Yağmur	Ahi Evran zv (V)	boş	Ahi Hacı Ahmed zv (V)	+ (V)
Yazıtmiş	Veled Kabilü zv (V)	+ (V)	+ (V)	+ (V)
Alayundlu	Seydi Ömer zv (V+D)	+ (V+D)	+ (V+D)	+ (V+D)
Sapakol	Seydi Ömer zv (V+D)	+ (V+D)	+ (V+D)	+ (V+D)
Seydi Ömer	Seydi Ömer zv (V+D)	+ (V+D)	+ (V+D)	+ (V+D)
Tahtabad	½ Hoca Ali zv, ½ Evlad-ı Neccar (V/M)	½ Hoca Ali zv, ½ vakf-ı ebna-i Hacı Mehmed b. Yusuf (V/MÜV)	+ (V/MÜV)	+ (V/MÜV)
Ahmeddaniş mend	½ Veled Kabilü zv, ½ Bayezid v. Ata Beğ (V/M)	½ Veled Kabilü zv, ½ vakf-ı ebna-i Bayezid (V/MÜV)	+ (V/MÜV)	+ (V/MÜV)

**Ek 3a: 1562 Yılında Artukabad Kazası Timar ve Ze'âmet Sahipleri
(BOA. TD 339, s. 191-200)**

Kısaltmalar: k (köy), tb (tâbi), mz (mezra'a).

Ze'âmet sahibinin			Timar türü	Hasılı
Adı	Görevi	Hisse		
1. Mehmed Bey	timar kethüda sı	1 k 1 mz	nısf ze'âmet	3800
2. Haydar Küdari	zâim	7 k 2 mz	Ze'âmet	20500
3. Mehmed v. Haydar Bey	zâim	4 k	Ze'âmet	20000
4. Ali v. Süleyman Bey	zâim	8 k	Ze'âmet	31291
5. Ferruh	miralay	3 k	nısf ze'âmet	14248
Toplam				89839
Timar sahibinin adı	Görevi	Hisse	Timar türü	Hasılı
1. Mehmed	çeribaşı	3 k, 3 mz		
2. Şeyh Ahmed	çavuş	2 k	timar	9800
3. Ahmed, an çavuşan-ı dergah-ı âlî	çavuş	2 k	timar	18000
4. Üveys	çavuş	1 k, 1 mz	timar	4030
5. Rızâ	çavuş	1 k, 2 mz	timar	5386
6. Hüseyin		2 k, 2 mz	timar	5520
7. Aydın v. Sarac Ali Bey		4 k	timar	7064
8. Sinan	çavuş	1 k	timar	4801
9. Ahmed v. Sarac Ali Bey		2 k, 1 mz	timar	6097
10. Mehmed ve Ali		2 k	müşterek timar	6056
11. Emir v. Sarac Ali Bey		2 k	timar	5000
12. Ferhad Tokatî ve Hasan v. Seydi		1 k	müşterek timar	8155
13. Yakub		1 k, 1 mz	timar	3002
14. Hasan v. Üveys b. Mehmed	çavuş	2 k, 4 mz ve 1 çiftlik	timar	5784
15. Mehmed ve Mustafa		1 k	müşterek timar	4000
16. Cafer v. Mehmed Çavuş		3 k	timar	2898
17. Veled v. Kubad		1 k	timar	3180
18. Mehmed	çavuş	1 k	timar	3900
19. Mehmed	çavuş	1 k	timar	3900
20. Ali	kâtib	2 k	timar	2415
21. Seyyid Hasan		2 k	timar	3372
22. Ali	çavuş	1 k, 1 mz	timar	3758

23. Hüseyin	yeniçeri	2 k	timar	3300
24. Mehmed		5 k, 2 mz	timar	5523
25. Yakub		1 k	timar	4310
26. Emir, silahdârun-ı merhum şehzâde	kethüda-yı kethüda	1 k	timar	9300
Toplam				157747

Ek 3b: 1575 Yılında Artukabad Kazası Timar Sahipleri (TKGM. KKA. TD 261, s. 4b-10b)

Kısaltmalar: k (köy), tb (tâbi), mz (mezra'a).

Timar sahibinin			Timar türü	Hasılı
Adı	Görevi	Hisse		
1. Cafer		1 k	timar	5620
2. Cafer		1 k	timar	3700
3. Hamza	Solak	3 k	timar	12500
4. Ali		1 k, 1 mz	timar	4000
5. Ahmed v. Emir Çavuş		1 k (iki baştan), 4 mz (iki baştan)	timar	5620
6. Ali		1 k, 5 mz	timar	3700
7. Mehmed v. Abdullah		1 k	timar	5000
8. Mustafa		2 k, 1 çiftlik	timar	6300
9. Rıza	çavuş	1 k, 1 mz	timar	7000
10. Hüseyin	yeniçeri	2 k, 1 mz, 2 mz (iki baştan)	timar	12000
11. Mehmed	kethüda	4 k, 2 mz	timar	14113
12. Ali v. Zâim Hüseyin		1 k (iki baştan), 1 mz (iki baştan)	timar	5300
13. Mustafa v. Sofu	kethüda	4 k, 1 mz (iki baştan)	timar	6000
14. Mehmed		1 k	timar	2000
15. Hüseyin		1 k	timar	2000
16. Hüseyin		3 k, 3 mz	timar	3250
17. Abdülbaki		1 k	timar	3100
18. Aydın v. Ali		2 k, 1 k (iki baştan)	timar	7300
19. Mustafa		3 k	timar	9400
20. Pir Kalem v. Sarac Ali		1 k	timar	1300
21. Yusuf		1 k	timar	3500
22. Kara Yakub		1 k, 2 mz	timar	3700
23. Âli	çavuş	1 k	timar	4500
24. Haydar		1 k	timar	2000
25. Yahya v. Hızır çeribaşı		2 k	timar	2035
26. Süleyman v. Hızır çeribaşı		2 k	timar	2035
27. Mustafa		2 k, 1 mz	timar	2010

28. Ahmed		1 k	timar	2000
29. İbrahim v. Mustafa kâdı		2 k, 5 mz	timar	4500
30. Pervane		1 k, 2 çiftlik	timar	2720
31. Mehmed		3 k, 4 mz	timar	4400
32. Osman v. Sıddık		4 mz (iki baştan), 1 asiyab	timar	1745
33. İsmail v. İshak		1 k, 1 mz, 1 sazlık	timar	5000
34. Musa v. Zâim Ali		1 k, 1 k (iki baştan), 11 k (müsellemiye), 1kışlak (müsellemiye)	timar	6000
35. Oruç		1 k, 1 k (iki baştan) 11k (müsellemiye), 1kışlak (müsellemiye)	timar	7100
Toplam				172448

ABSTRACT

In this article, the social structure of the district of Artukabad during the period of 1455-1575 have been taken up based on records in tapu-tahrir registers. Firstly, the definition of the 15 and 16th centuries provincial society has been made and the main four groups composing the society were determined. These four groups are made up of villagers and nomads, men of religious and social services, mâlikâne-holders, and timariots. Secondly, analytical analysis has been made on each social group as reflected in sources. In this context, demographic situations of villagers and nomads, their relationship with the land in terms of the possible correlation between population density and the extent of arable land have been examined. The statutes of men of religious and social services, their functions in society and numerical situations have been studied. The social backgrounds of mâlikâne-holders and timariots, their functions in society and numerical situations, and tax-revenues assigned to them have been also evaluated. The article aims to contribute both to the social history of the region and to the Turkish social history of Anatolia.